

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 48 (1–2016)

Політичні науки

Юридичні науки

Економічні науки

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2016

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М.,
д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф.,
д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М.,
д-р іст. наук, Мелков Ю. О., д-р філос.
наук, доц., Піляєв І. С., д-р політ. наук,
Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф., Сур-
мін Ю. П., д-р соціол. наук, проф., Хиж-
няк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В.,
д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф.,
Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бан-
дурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бо-
родін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гарку-
ша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Дем-
ченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джунь В. В.,
д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В.,
д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієн-

ко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р
юрид. наук, проф., Мартиненко О. А., д-р юрид.
наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук,
доц., Недюха М. П., д-р філос. наук, проф.,
Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф.,
Романенко Є. О., д-р наук з держ. упр., доц.,
Темченко В. І., канд. юрид. наук, доц., Христин-
ченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х.,
д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид.
наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І.,
д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон.
наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.,
Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І.,
д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук,
проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф.,
Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р
біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук,
Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 27.01.2016 р.)*

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: М. Н. Курко (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 —
Вип. 48 (1–2016). Політичні, юридичні, економічні науки. — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”,
2016. — 190 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами роз-
витку політології, права і економіки.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

*Збірник “Наукові праці МАУП” за наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.16 № 241 визнано
як фахове видання з політичних наук (дата включення 26.05.10), юридичних наук (дата включення 31.05.11)
і економічних наук (дата включення 21.11.13).*

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	61
Гула Р. В. К. В. Родзаєвський. Метаморфози “руського фашизма”	5	Яничук А. О., Карпова К. В., Пригунов П. Я. Концептуальні підходи до формування сучасного нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів безпеки суб’єктів господарської діяльності	61
Дахно І. І. Гуантанамо і Крим: проекція кубинського досвіду	12	Александров Ю. В. Щодо доцільності введення інституту евтаназії в сучасних умовах	72
Недюха М. П. Державотворчий потенціал української національної ідеї “Україна — демократична країна рівних можливостей”	19	Ковальчук А. Ю. Місце Ради національної безпеки і оборони України у механізмі забезпечення національної безпеки	78
Бондар Ю. В. Аристотель і Олександр Великий: трансформація владою	26	Вечурко С. О. Колізійні питання співвідношення прав та обов’язків працівника і роботодавця за новим трудовим законодавством: досвід ЄС	83
Гольцов А. Г. Геополітичний проект нового союзу в Балто-Чорноморському регіоні, перспективи для України	35	Шашкова-Журавель І. О. Деякі аспекти міжнародно-правової системи захисту трудових відносин сільськогосподарських працівників	89
Гримська М. І. Крайні праві політичні партії в сучасній Німеччині: стан та перспективи розвитку (на прикладі партії “Республіканці”)	43	Живицький В. А. Правова інституціоналізація Державної фіскальної служби України: пріоритети реформування	95
Лебеденко С. Б. Зовнішня політика як соціальний феномен	50	Ничипоренко О. В. Теоретико-правові концепти захисту прав і законних інтересів	102
Тетерук А. А. Історичні аспекти виникнення добровольчих військових формувань в Україні та сучасні добровольчі військові формування	54	Терещенков А. М. Трудова міграція в країнах – членах ЄС: міжнародно-правові аспекти	110
Демченко Д. А. Теоретико-методологічні засади дослідження інформаційних війн як найпоширенішого засобу ідеологічного протиборства у ХХІ столітті	58	Федченко О. С. Зміна системи роботи у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху Національною поліцією України у порівнянні з діяльністю Державної автомобільної інспекції	116

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	120	Бовш Л. А.	
Захожай В. Б., Бурсов Р. В.		<i>Маркетинговий потенціал розвитку туристичного бізнесу в умовах європейської інтеграції</i>	166
<i>Методичні положення щодо оцінювання ефективності діяльності промислових підприємств як передумов економічного стимулювання їх технологічного оновлення</i>	120	Мариніна С. В.	
Захожай В. Б., Бурсов Р. В., Захожай К. В.		<i>Становлення інституціональних засад регуляторної політики зовнішньоекономічної діяльності України</i>	172
<i>Оцінювання структурної трансформації діяльності підприємств машинобудування як передумови обґрунтування пропозицій щодо економічного стимулювання їх технологічного оновлення</i>	129	Пророченко Є. В.	
Захожай В. Б., Казак О. О.		<i>Проблеми конкурентоспроможності вітчизняних підприємств у контексті зони вільної торгівлі між Україною та ЄС</i>	178
<i>Моделювання управління інвестиційною діяльністю машинобудівних підприємств на базі виробничих функцій</i>	137	Башлаєв А. П.	
Сафонова В. Є.		<i>Державна інвестиційна політика як невід'ємна складова економічної політики</i>	182
<i>Концепція ефективного державного фінансування вищої освіти</i>	148	ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	185

УДК 329 + 930.1

Р. В. ГУЛА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Львівський інститут

К. В. РОДЗАЄВСЬКИЙ. МЕТАМОРФОЗИ “РУССКОГО ФАШИЗМА”

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 5–11

Проаналізовано основні сучасні погляди на фашизм як ідеологію та суспільно-політичну практику. Досліджується сутність політичної ідеологічної платформи емігрантських російських фашистських організацій в Маньчжурії у 20–40 рр. XX ст.

Інтерес до філософського осмислення історії різко зростає в кризові періоди розвитку суспільства, коли відбуваються істотні суспільні зміни в долі цілого народу. У такі періоди руйнується звичний світ і устрій життя, фундаментальні підвалини піддаються сумніву і критиці. Крайній ступінь радикалізації в сучасному світі на етапі глобальних геополітичних трансформацій потребує формування новітніх ідейно-політичних парадигм для подальшого цивілізаційного розвитку. В умовах системного гібридного конфлікту між Україною та Російською Федерацією набуває нового змісту доктрина фашизму, яка використовується сторонами інформаційного, збройного й ідеологічного протистояння, як вагомий аргумент у побудові власної світоглядної політики психологічного впливу на населення та збройні сили держав-учасників конфлікту. Тотальне використання ідеологічних штампів, які вже ментально негативно сприймаються суспільством у низці

випадків, виконує функцію маніпулятивної перебудови національно-культурного коду нації. Отже, розкриття сутності російського фашизму як специфічної ідеології, яка відверто пропагувалася представниками російської емігрантської спільноти першої половини XX ст., є надзвичайно актуальною.

Тому існує реальна **проблема** проведення історіософського аналізу доктрини “руського фашизму” з метою визначення змісту цього еkleктичного світоглядного міксту в партійному будівництві та ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності російських емігрантських кіл 20–30 рр. XX ст. в умовах сучасних російських реалій.

Дослідимо сутність ідеології “руського фашизму”, аналізуючи основні програмні документи Російської фашистської партії та теоретичні праці “ватажка” російських фашистів К. В. Родзаєвського.

Теоретичним базисом статті стали праці, присвячені ідеології та практиці фашизму.

Серед зарубіжних дослідників, які розглядають особливості фашизму (процесу формування й функціонування) на прикладі європейських країн, слід зазначити А. Бауеркемпера, Б. Н. Бессонова, В. Віппермана, В. І. Дашічева, С. Г. Кара-Мурзу, Л. Н. Корнєву, В. Ю. Лук'янова, Л. Люкса, П. Милза, П. Ю. Рахшмира, А. Умланда, І. О. Черних. В українському науковому дискурсі цю ідеологію та практику аналізують С. Дацюк, Р. Іщенко, В. Корнілов та Ю. Романенко з діаметрально протилежних, навіть антагоністичних позицій.

Проблеми зародження, розвитку та функціонування російських фашистських організацій в еміграції у першій половині ХХ ст. досліджено в працях Н. Є. Аблової, В. О. Бобренєва, Д. М. Жданова, О. В. Огорокова, В. Є. Шамбарова.

Слід зауважити, що в сучасному науковому дискурсі немає єдиної думки щодо визначення поняття “фашизм”.

У радянських суспільних науках фашизм трактувався як відкрита терористична диктатура найбільш реакційних, шовіністичних елементів фінансового капіталу. “В ідеології фашизм — це антикомунізм, ірраціоналізм, крайній націоналізм і расизм (ідея “вищої раси”, нібито покликаною панувати над “нижчими”, “неповноцінними” расами) та антигуманізм, культ сили й особистої влади, пропаганда війни як природного стану людства” [19]. Загалом можна погодитися з основними ознаками фашизму, але це визначення сповнене притаманними комуністичній ідеології догматизмом і спрощенням. Наприклад, расизм був відсутній в офіційній доктрині та політичній практиці італійського фашизму. Деякі фашистські угруповання були категоричними противниками фінансово-олігархічного капіталу, а досить обмежена соціальна база фашизму — лише “елементами фінансового капіталу”. Варто визнати об'єктивний факт масової соціальної підтримки фашистської ідеології, у тому числі робітничим класом і селянством фашистських режимів Муссоліні, Фрэнка, Салазара та нацистської диктатури Гітлера. Одночасно політичний режим імператор-

ської Японії не був за основними ознаками фашистським, але за рівнем мілітаризації суспільства, звирячості та жорстокості у реалізації імперської політики залишав далеко за собою деякі фашистські та нацистські режими. Загалом радянські науковці еклектично поєднували ознаки італійського фашизму та німецького нацизму.

У західній науці взагалі відсутні єдині підходи до визначення фашизму. Цей термін штучно був пов'язаний з політичними організаціями, які виступали проти лібералізму та комунізму. Найпопулярнішою дефініцією “фашизму” в сучасному західному науковому дискурсі є визначення британського філософа й політолога Р. Гріффіна, що фашизм — це “палінгенетичний ультранаціоналізм” [21]. Науковець стверджує, що це унікальний синтез палінгенезії та радикального націоналізму. Палінгенезія — теорія німецького філософа А. Шопенгауера про те, що воля людини ніколи не вмирає, але виявляється знову в нових індивідах. Як приклад можна навести звернення Італійської асоціації націоналістів від 1920 р. (вступила в союз з італійськими фашистами у 1923 р.): “Італійська Нація складається не тільки з 36 мільйонів італійців, які живуть зараз, а й усіх сотень, тисяч, мільйонів італійців, які житимуть в майбутніх століттях, і яких теж потрібно розглядати як компоненти єдиного цілого. У цій концепції кожне покоління та кожен індивід з покоління — нескінченно мала частина нації, клітина національного організму. Як клітини народжуються, живуть і вмирають, в той час як організм залишається незмінним, так й індивіди народжуються, живуть і вмирають, в той час як нація продовжує своє тисячолітнє існування” (цит. за: [22]). У праці “Революція правих: фашизм” Р. Гріффін розкриває другу складову фашизму — ультранаціоналізм: “Фашизм є за сутністю революційною формою ультранаціоналізму (тобто вищою мірою шовіністичним, антиліберальним націоналізмом). Він характеризується популізмом, що мобілізує маси на ширі (а не просто зрежисовану або маніпульовану) підтримку низу на різкі дії, що вживаються самопроголошеною новою елітою зверху для порятунку на-

ції від того, що сприймається як смертельний занепад” [5]. Р. Гріффін вважав, що фашистська ідеологія у своєму “міфологічному ядрі” спрямована не на “відродження нації”, а на її “створення заново” — у цьому полягає її корінна відмінність від інших націоналістичних теорій: “вони спробували створити новий тип людини, новий тип держави, нову еру” [Там само]. Отже, на його думку, елементи фашизму можна знайти й у цілях формування нового суспільства Великої французької революції, створення нової “радянської людини” російським більшовизмом й конструювання нових політичних націй у ході національно-визвольних рухів.

Для розкриття сутності феномену “руського фашизму”, його трансформацій та метаморфоз слід коротко схарактеризувати базові документи, які й визначили формування цієї ідеології та політичної практики.

Перший раз про фашизм як ідеологію згадується 6 червня 1919 р. Італійський футурист Ф. Марінетті та націонал-синдикаліст А. де Амбріс опублікували у виданні “Il Popolo d'Italia” “Маніфест італійського союзу боротьби” (італ. — *Il Manifesto dei Fasci di Combattimento*), який у майбутньому отримав неофіційну назву “Маніфест фашизму”. Відомо, що найпомітніші програмні установки були запозичені у вкрай лівих партій — це загальне виборче право, включаючи жінок і незаможних громадян, народний контроль за найважливішими галузями господарства за допомогою формування “національних рад” промисловості, транспорту, охорони здоров'я, зв'язку. Проголошувалася теза про введення 8-годинного робочого дня, підвищення зарплати, посилення ролі профспілок, поліпшення забезпечення по інвалідності. Пенсійний вік планувалося скоротити з 65 до 55 років. Передбачалася націоналізація військових підприємств, відчуження від військових контрактів 85 % прибутку, введення великого прогресивного податку для заможних промислових і фінансових кіл. Крім того, проголошувалася націоналізація церковного майна, ліквідація структур єпархій з передачею їх прибутків на потреби бідних [7]. Таким чином, маніфест поєднував ідеї кла-

сового співробітництва, корпоративізму і демократизму. Фактично це програма РКП(б)–ВКП(б) у соціальної сфері.

Однак у 1932 р. у “Доктрині фашизму” Б. Муссоліні та Дж. Джентіле відбулася корекція деяких положень “Маніфесту фашизму”: соціалістичні й антицерковні гасла згорнули, замість цього висувалися установки “корпоративізму” та “класового співробітництва”, що “фашизм стверджує ... плідну та корисну нерівність людей”. Але обидва класи, “нижчий” та “вищий”, мають свої функції в суспільстві, повинні виконувати властиві їм обов'язки та співпрацювати між собою — це і буде запорукою процвітання нації. Ідеологія фашизму була оформлена з претензією на науковість. Основними її принципами проголошувалися: волютаризм, сакралізація волі індивіда, традиціоналізм, антикомунізм, антиатеологізм, державний патерналізм і антилібералізм [8].

Такі положення й визначали програмні цілі та завдання фашистських організацій, але у разі “руського фашизму” спостерігалися досить цікаві трансформації. Слід визнати, що значна частина російського емігрантського середовища із захопленням сприйняла ідеї фашистської ідеології [17].

У середині 1920-х рр. група випускників і студентів юридичного факультету м. Харбін захопилася італійським фашизмом [1; 18]. Є. Корабльов, О. Покровський, Б. Румянцев та їхні послідовники, колишній офіцер білої армії О. Покровський, син генерала білої армії В. Голіцин, син козачого офіцера П. Грибановський, син генерала білої армії М. Матковський, син банківського чиновника В. Олесов, емігрант Б. Лівенцов побачили в ньому свіжі соціально-політичні ідеї, які могли б знадобитися при конструюванні моделі майбутньої, звільненої від комуністичної диктатури Росії. У 1925 р. за їх ініціативою на юридичному факультеті було створено Російську фашистську організацію (РФО) під організаційним “прикриттям” так званої “Російської студентської спільноти” (“Российского студенческого общества”) [13, 97], а в 1929 р. відкрився Російський клуб — постійне місце зустрічей її членів. У травні 1931 р. РФО

перетворилася на Російську фашистську партію (РФП) з жорсткою організаційно-партійною структурою, “вождем” якої став К. В. Родзаєвський [2, 11]. У 1934 р. на об’єднавчому з’їзді РФП та Всеросійської фашистської організації А. Вонсяцького у м. Харбін було створено Всеросійську фашистську партію. У 1937 р. внаслідок організаційного розколу її вкотре перейменовували в Російський фашистський союз (РФС). 1 червня 1943 р. РФС був офіційно закритий японською окупаційною владою Маньчжурії внаслідок посилення серед його членів антинімецьких і антияпонських настроїв.

Органами РФП були газета “Наш шлях”, щомісячний журнал “Нація” та журнал “Фашист”. У 1931 р. були створені “Ідеологічна Рада” та “Комісія з вивчення СРСР”, що готували щомісячні зведення про становище в СРСР для журналу “Нація” [3].

Підготовка кадрів перших російських фашистів у період існування РФО здійснювалася через “Політичні курси РФО” у формі щотижневих лекцій та співбесід. У подальшому було створено досить чітку ступінчасту систему політичної освіти: початкова — “Елементарні курси фашизму”, середня — “Районні школи фашизму”, вища — “Фашистська академія імені П. А. Століпіна” [11].

Кількість членів РФО за заявами К. В. Родзаєвського становила 30 тис., з відділеннями у 26 країнах, які, однак, були значно перебільшені. За даними радянської розвідки нараховувалося близько 4 тис. членів РФО. Це збігається і з накладом газети “Наш шлях” — 4 тис. примірників.

Особистість Костянтина Володимировича Родзаєвського (1907–1946) заслуговує на окрему увагу. Він народився в м. Благовещенськ у сім’ї нотаріуса. В 1925 р. К. Родзаєвський втік за кордон. У 1926 р. вступив до Харбінського юридичного факультету, де вивчав право, а згодом приєднався до “російських фашистів”. У 1928 р. на черговій маніфестації російських фашистів К. В. Родзаєвський скинув і розірвав радянський прапор, що висів на стіні юридичного факультету, який був розташований у будівлі, що знаходилася під юрисдикцією Китайсько-Східної

залізниці (КСЗ, рос. — КВЖД). На вимогу радянських дипломатів К. В. Родзаєвський був виключений з навчального закладу. Внаслідок зміни воєнно-політичної ситуації (конфлікт навколо КСЗ між Китаєм і СРСР) К. В. Родзаєвський у 1929 р. був поновлений на юридичному факультеті та отримав вищу освіту [20].

К. В. Родзаєвський виявився надзвичайно видатним теоретиком. З-під його пера одна за одною виходили книжки. Найвідомішою стала “Азбука фашизму” — 100 питань і відповідей, що становить фашистське вчення. За визначенням К. В. Родзаєвського, “фашизм як світовий рух прагне до перебудови сучасних ліберально-демократичних (капіталістичних) і соціалістичних (комуністичних) держав на засадах: панування духу над матерією (релігією), нації та працею (соціальної справедливості) — фашизм є релігійним, національним, трудовим рухом” [12, 3].

“Теоретичним” поглядом К. В. Родзаєвського була властива ірраціональна віра у близький крах радянської системи, що покладала на плечі фашистів-емігрантів важливе завдання: підготувати сили, здатні покінчити з радянським режимом і відродити вільну Росію, що поєднувало погляди російських фашистів з євразійством [6]. Фашисти бралися за порятунок Росії під гаслом “Бог–Нація–Труд”, явно реанімуючи формулу монархічної ідеології графа С. С. Уварова “Православ’я–Самодержавство–Народність”. Вони не протиставляли свою ідеологію православ’ю та всіляко намагалися підкреслити спадкоємність між ними. У програмі РФП зазначено: “православна релігія як релігія більшості Російської Нації, як релігія переважних творців російської культури і російської історії має особливе заступництво загальнодержавної влади” [14, 470]. Щорічне партійне свято проходило у день Святого Володимира під девізом: “Під стягом Святого Володимира — до відродження Святої Русі!” [10, 1].

Програмні документи російських фашистів мали яскраво виражений антисемітський характер, що споріднювало їх з ідеологією німецького нацизму. Основною метою “Всеросійської Фашистської Партії є: повален-

ня єврейської комуністичної диктатури над Російською країною..., усунення від влади партійного центру ВКП(б), який узурпував “диктатуру пролетаріату” в інтересах світового єврейського капіталу; ... євреї мають свою землю за межами Російської держави і, крім того, є винуватцями найтяжчих бід російського народу — євреї в майбутній Росії повинні визнаватися за небажаних іноземців” [14, 462–463]. В “Абетці фашизму” “ватажок” російських фашистів наголошує: “Євреї є органічними ворогами всякої національної держави. Євреї здавна не мають своєї держави, живуть у середовищі інших націй. Розсіяні по всьому світу, вони, ... завдяки своїм расовим і побутовим особливостям, тісно пов’язані між собою, складають єдину інтернацію. У кожній нації, в середовищі якої вони живуть, євреї прагнуть посісти панівне становище, пролізти на соціальні верхи та, зрештою, підпорядкувати всі нації своєму впливу, встановити світове єврейське панування” [12, 15]. Таким чином, особливістю ідеології “русского фашизма” була відверто антисемітська складова, яка гіпертрофовано трактувала роль і місце “світового єврейства” в новітній історії Росії на тлі тотального панування у свідомості російських фашистів “конспірологічної версії” визначення закономірностей розвитку історичного процесу винятково “єврейським інтернаціоналом”.

Водночас К. В. Родзаєвський не поділяв думок нацистського керівництва щодо слов’ян як “унтерменшів”. Іншим народам, що населяли колишню Російську імперію, російські фашисти обіцяли “повагу та рівноправність”. В основу цих поглядів було покладено визначення К. В. Родзаєвським поняття “нація”: “Нація є духовним єднанням людей на основі свідомості єдності історичної долі у минулому, загальної національної культури, національних традицій тощо і прагнення продовжувати своє історичне життя в майбутньому” [12, 5]. Тому “Всеросійська Фашистська Партія вважає, що Російська Нація є організмом, що об’єднує всі народи Росії на основі єдності історичної долі, загальної культури та свідомості спільних інтересів. Повноправними громадянами Росії повинні

бути не тільки великороси, українці та білоруси, а й всі інші народи Росії: татари, вірмени, грузини тощо” [14, 463–464]. Відомо, що К. В. Родзаєвський чітко поділяє слов’ян та “всі інші народи Росії”.

Російській фашистській ідеології притаманна еклектична суміш навіть протилежних поглядів: євразійства, нацизму, монархізму та фашизму. К. В. Родзаєвський це пояснює тим, що “найголовніша відмінність російського фашизму від інших фашистських рухів полягає в тому, що російський фашизм повинен прийти на зміну комунізму, в той час як фашизм в Італії та Німеччині замінив собою ліберально-демократичну державу та капіталістичний лад” [12, 23]. Тобто з урахуванням специфіки Росії, на думку російських фашистів, слід використовувати положення доктрин, які ментально близькі росіянам.

Пострадянська держава мала будуватися на корпоративній основі, на принципах класової солідарності і примирення праці й капіталу. У ньому люди однієї професії об’єднуються в національні спілки, що становлять певний сектор економіки, спілки — в національні корпорації. “Поєднання корпоративної системи фашизму з реформованими у процесі національної революції профспілками дасть новий національно-трудовий лад фашистській Росії” [14, 464]. У Земських соборах XVI–XVII ст. російські фашисти бачили прообраз майбутньої корпоративної організації російської державної влади. На перехідний період встановлюється “фашистська національна диктатура”; вона організовує “тимчасовий порядок на зміну революційному хаосу”, закладе основи національних спілок і тим самим підготує скликання Всеросійського собору. У 1939 р. у праці “Російський шлях” К. В. Родзаєвський переконував співвітчизників у тому, що національна диктатура не має нічого спільного з диктатурою ВКП(б), вона “спирається на Націю, всі класи та відображає волю й прагнення Нації, всіх класів в особі їх ініціативних і вольових верхівок” [15, 62].

З початком бойових дій на радянсько-німецькому фронті РФС проголосив гасло: “проти єврейського фашизму в СРСР, за ро-

сійський фашизм РФС” (“СРСР — вотчина ВКП(б), отже — світового єврейства” [12, 17]). На роль зовнішнього союзника намічалася Японія. К. В. Родзаєвський та його соратники не приховували готовності виступити на її боці, якщо та почне війну проти СРСР. Російські фашисти вважали, що незалежно від суб’єктивних цілей держав, що воюють з Радянським Союзом, війну слід вважати не війною проти Росії, а “стихийною подією, яка посприяє звільненню Росії” [9].

У 1945 р. під враженням перемог СРСР К. В. Родзаєвський написав листа до Сталіна, де визнає, що російські фашисти не помітили головного — їх основні програмні установки вже давно реалізувала ВКП(б): “Функції національної партії на сьогодні в Росії ... здійснюються Всеросійською комуністичною партією (більшовиків)..., поради СРСР, в міру входження в них нової, молоді російської інтелігенції, стають все більш і більш національними ...”. Фактично “держава Російської Нації” реально існує, це — Радянський Союз. Задовольняється релігійне почуття, оскільки за радянського режиму релігія “знайшла свій першохристиянський основний сенс і стала релігією трудящого народу”. Гасло російських фашистів “Звільнення Батьківщини від єврейського комунізму за будь-яку ціну”, на думку К. В. Родзаєвського, було фатальною помилкою, причиною “неправильної генеральної лінії” партії під час війни Німеччини з СРСР (*попереду ще була “справа лікарів-убивць” та масовий антиєврейський психоз радянського суспільства, але К. В. Родзаєвський інтуїтивно вірно визначив майбутню антисемітську тенденцію ВКП(б) у системі своїх логічних умовиводів — авт.*). Помилковим визнавалося вживання терміна “фашистська” у назві партії. За роки радянської влади “інтернаціональний марксизм” трансформувався в “ленінський націоналізм” і “вселюдської сталінізм”. А сталінізм — це є “наш Російський Фашизм, очищений від крайнощів, ілюзій і оман” [4, 122, 124; 16].

Після окупації Харбіна радянськими військами в серпні 1945 р. — наприкінці серпня 1946 р. у Москві відбувся судовий процес

щодо “Справи колишнього білогвардійського отамана Г. М. Семенова, керівника Російського фашистського союзу К. В. Родзаєвського та інших ...”. За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР, Г. М. Семенов був повішений, а К. В. Родзаєвський розстріляний у вересні того самого року.

Отже, досліджуючи феномен російського “фашизму”, слід зважати на ту обставину, що в той час поняття “фашизм” ще не було осмислене до кінця. Те соціально-політичне явище, що відбулося в 20–30-ті рр. в Італії та визначалося терміном “фашизм”, істотно відрізняється від смислового змісту, який набуває цей термін у політичній літературі після досвіду Другої світової війни. Тому “русский фашизм” К. В. Родзаєвського — це еклектична суміш ідей власне італійського фашизму, німецького нацизму, євразійства, монархічної ідеології, православ’я, фашистського глобального бачення політичних та історичних реалій першої половини ХХ ст. зі специфічною російською проблематикою. Наприкінці життя автор пережив глибоку ломку своїх переконань. З другого боку, можна вважати, що прихильникам цієї тоталітарної ідеології не так вже й важко прийняти іншу тоталітарну ідеологію.

Отже, на історію російського фашизму катастрофічно позначилася відсутність базової творчої ідеї. Він заперечував демократію, лібералізм, комунізм, але не зміг висунути прогресивної продуктивної перспективної ідеї розвитку суспільства. Фактично суспільству було запропоновано чергову химеру побудови старих великих імперій, яка, на жаль, має тенденцію до реалізації в умовах сучасного гібридного конфлікту між Україною та Російською Федерацією.

Література

1. Аблова Н. Е. КВЖД и российская эмиграция в Китае / Н. Е. Аблова. — М.: Рус. панорама, 2004. — 432 с.
2. Аурилене Е. Русская эмиграция в Китае: в поисках будущей России / Е. Аурилене // Вестн. Евразии. — 2002. — № 2. — С. 5–22.

3. Базанов П. Н. Издательская деятельность политических организаций русской эмиграции (1917–1988 гг.) / П. Н. Базанов; [науч. ред. И. А. Шомракова]. — СПб.: Санкт-Петербургский гос. ун-т культуры и искусств, 2004. — 432 с.
4. Балакшин П. П. Финал в Китае: возникновение, развитие и исчезновение Белой эмиграции на Дальнем Востоке / П. П. Балакшин. — Сан-Франциско; Париж; Нью-Йорк, 1959. — Т. 2. — 374 с.
5. Гриффин Р. Революция правых: фашизм [Электронный ресурс] / Р. Гриффин // "Revolutions and the Revolutionary Tradition in the West 156–1991". — Routledge, London, 2000. — Режим доступа: <http://www.fti.dn.ua/~metlov/griffin.html>
6. Гула Р. В. Російський месіанізм та Україна — від монархізму до "Русского мира" / Р. В. Гула // Пробл. політ. історії України. — Д., 2012. — Вип. 7. — С. 191–200.
7. Манифест Итальянского союза борьбы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://it.wikisource.org/wiki/Manifesto_dei_Fasci_italiani_di_combattimento,_pubblicato_su_%C2%ABII_Popolo_d%27Italia%C2%BB_del_6_giugno_1919
8. Муссолини Б. Доктрина фашизма / Б. Муссолини; [пер. с итал. В. Н. Новикова]. — Париж: Возрождение, 1938. — 64 с.
9. Назаров М. В. Русская эмиграция и фашизм: надежды и разочарования / М. В. Назаров // Наш современник. — 1993. — № 3. — С. 124–137.
10. Нация. Орган Российского фашистского союза — Рос. нац. фронта / ред. Г. В. Тараданов; изд. Л. П. Охотин. — Харбин, 1939. — № 22 (44). — 13 с.
11. Онегина С. В. Крах расчетов и иллюзий: ("Внутрисоюзная работа" Всероссийской фашистской партии в Маньчжурии) / С. В. Онегина // Кентавр. — 1995. — № 5. — С. 48–59.
12. Родзаевский К. В. Азбука фашизма / К. В. Родзаевский. — Харбин: без. изд., 1934. — 53 с.
13. Родзаевский К. В. Отчет о моей 20-летней антисоветской деятельности / К. В. Родзаевский // Кентавр. — 1993. — № 3. — С. 95–114.
14. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста / К. В. Родзаевский. — М.: ФЭРИ-В, 2001. — 512 с.
15. Родзаевский К. В. Русский путь / К. В. Родзаевский. — Харбин: Наш путь, 1939. — 93 с.
16. Родзаевский К. В. Вождем народов, Председателю Совета Народных Комиссаров СССР, Генералиссимусу Красной Армии Иосифу Виссарионовичу Сталину [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/lib_r/rodz_stalin.html
17. Русская эмиграция и фашизм: статьи и воспоминания / отв. ред. и сост. В. Ю. Жуков; науч. ред. В. Ю. Черняев. — СПб.: СПбГАСУ, 2011. — 264 с.
18. Стефан Д. Русские фашисты: трагедия и фарс в эмиграции. 1925–1945 / Д. Стефан; [авториз. пер. с англ. ... Л. П. Делюсина]. — М.: Слово, 1992. — 441 с.
19. Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. — М.: Сов. энцикл., 1989 г. — Режим доступа: <http://terme.ru/dictionary/180/symbol/212>
20. Шамбаров В. Фашистская Европа [Электронный ресурс] / В. Шамбаров. — М.: Алгоритм, 2014. — Режим доступа: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=8275682
21. Griffin R. The Nature of Fascism / R. Griffin. — London & NY: Routledge, 1991. — 249 p.
22. Griffin R. Fascism [Электронный ресурс] / R. Griffin. — Oxford Readers. — P. 37–38. — Режим доступа: <http://www.amazon.co.uk/Fascism-Oxford-Readers-Roger-griffin/dp/0192892495>

Досліджено особливості трактування фашизму в теоретичній спадщині лідера російських фашистів К. В. Родзаєвського, їх спільне та особливе стосовно італійського фашизму та німецького нацизму.

The features of the interpretation of fascism in the theoretical heritage of Russian fascist leader KV Rodzaevsky, their general and specific in relation to Italian Fascism and German Nazism.

Исследованы особенности трактовки фашизма в теоретическом наследии лидера русских фашистов К. В. Родзаевского, их общее и особенное относительно итальянского фашизма и немецкого нацизма.

Надійшла 26 листопада 2015 р.

ГУАНТАНАМО І КРИМ: ПРОЕКЦІЯ КУБИНСЬКОГО ДОСВІДУ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 12–18

У зв'язку з анексією Росією Криму неминує постає низка запитань про те, як це і чому могло статися і чи все робилося правильно для того, щоб уникнути такого розвитку подій. Кубинський досвід був би у нагоді, якби він своєчасно і повною мірою був врахований українською владою.

У першому томі “Краткой географической энциклопедии” міститься коротка нотатка про Гуантанамо. Том опубліковано 1960 року. Цілком вірогідно, що на нотатці ще не встиг позначитися прихід до влади на Кубі повстанців, очолюваних Фіделем Кастро та іншими революціонерами. Повстанці захопили Гавану 1 січня 1959 року. Авторів цих рядків тоді було 10 років і він добре пам'ятає новини, які лунали по проводовому радіомовленні про успіхи повстанців у наступі на Гавану. На кілька десятків років на Кубі встановилася диктатура братів Кастро. За цей час автор успішно побував піонером, комсомольцем, безпартійним (у Комуністичну партію його не допустили через “довгий язик” і прихильність до анекдотів). Автор вже став дідом (хоч серце зберіг “кучеряве”), а брати Кастро — все ще при владі. Щоправда, першою роллю старший брат Фідель поступився молодшому брату Раулю. Кубинський варіант соціалізму поки що успішно стояв у протиставленні зі США. Що з ним буде після братів Кастро — відомо лише Богу. До речі, незважаючи на нелюбов комуністів до релігії, комуністична влада Куби ніколи не припиняла дипломатичних взаємин з Ватиканом. На Кубі — католицька релігія.

У нотатці в “Краткой географической энциклопедии” зазначалося, що Гуантанамо (Guantanamo) — це місто на Кубі в провінції Ор'єнте (що означає в перекладі — Східна). 1953 року без передмість в Гуантанамо на-

раховувалося 65 тис. мешканців. Місто було портом на південно-східному узбережжі біля бухти за такою самою назвою. Через порт здійснювався вивіз кави і цитрусових. Місто вважалося одним із центрів цукрової промисловості. Вироблявся шоколад і лікери [1, 507].

Ще стисліша нотатка в першому томі двотомного “Энциклопедического словаря” [2, 297] повідомляла, що поблизу міста розміщена військово-морська база США. Після перемоги кубинської революції (1959 р.) уряд Куби домагається ліквідації цієї бази.

У нотатці “Guantanamo” в “New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language” [3, 426] зазначалося, що це — порт на сході Куби в провінції Ор'єнте. Військово-морська база США з 1903 року. Чисельність населення — 129 005 чоловік. Рік не вказувався. Не зазначалося чи враховувалися жителі передмість.

Зрозуміло, що про військово-морську базу Гуантанамо в Інтернеті є інформація як англійською, так і українською та російською мовами. Звісно, що повнішою є англійська версія. З огляду на зазначене, далі наводиться лише найважливіша інформація з Інтернету з точки зору теми цієї статті. Подробиці читайте в Інтернеті.

У сезон ураганів 1898 року під час американо-іспанської війни кораблі США використовували бухту як прихисток. Американо-кубинські війська прогнали з бухти іспанців. За Паризьким договором 1898 року

Іспанія відмовилася від контролю над усією Кубою на користь США. 1903 року між США і Кубою було укладено договір оренди цієї бази. Вартість оренди була мізерною.

У роки Другої світової війни база використовувалася американцями для поштових операцій, а також була важливою дистрибуційною точкою для торговельних морських конвоїв з Нью-Йорка і Флориди до Панамського каналу і островів Пуерто-Ріко, Ямайка та Тринідад і Тобаго.

До революції 1953–1959 років на базі працювали тисячі кубинців. У середині 1958 року (ще до влади братів Кастро) було припинено прибуття на базу кубинських працівників автотранспортом. Працівники змушені були проходити через кілька воріт. Від воріт на територію бази працівників розвозили автобуси. Станом на 2006 рік на базі працювало лише двоє літніх кубинців. Вони щоденно проходили через північно-східні ворота. Кубинський уряд не дозволяв працевлаштування на базі нових працівників.

22 жовтня 1962 року під час “ракетної кризи”, в яку потрапили США і СРСР (з огляду на розміщення на Кубі радянських ракет), з бази було евакуйовано сім’ї американських військовослужбовців. На сім’ю дозволялося мати одну валізу, захопити із собою евакуаційні й імунізаційні картки, прив’язати на подвір’ях домашніх тварин, залишити ключ від будинку на обідньому столі. Людей евакуйовували літаками і кораблями. У грудні 1962 року, після владнання кризи, членам сімей було дозволено повернутися.

З 2002 року на базі діяла військова в’язниця — Гуантанамо-гаванський табір затриманих. Ув’язнювалися там незаконні бойовики, захоплені в Афганістані, Іраку та інших місцях впродовж “Війни з терором”.

Станом на липень 2015 року табір ще діяв.

База розташована за 30 км від однойменного міста. Площа бази — 117–120 квадратних кілометрів (плюс до цього 37 квадратних кілометрів водної поверхні), яка здатна вмістити до півсотні великих кораблів. Там знаходиться півтори тисячі службових і житлових об’єктів. Діють механізований порт, судноремонтна майстерня, плавучий док, склади про-

довольства, боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів. Постійно перебуває близько 10 тис. американських військовослужбовців. Є також розважальні заклади, клуби, тенісні корти, бейсбольні майданчики, плавальні басейни, пляжі, іподром, риболовецькі судна, яхти тощо. Відомо ж, що американці люблять жити красиво.

База розподіляється на три основні географічні сектори: гавань Гуантанамо, Підвітряну точку і Навітряну точку. У гавані є кілька островів. На Підвітряній точці знаходиться аеродром. Там само — затока Могоміла і річка Гуантанамо. Є три пляжі. Два використовується мешканцями бази, а третій — закрито.

Основна діяльність відбувається на Навітряній точці. Там — 9 пляжів для мешканців. Найвища точка має висоту 495 футів. Є багато півостровів і захищених від моря берегових відступів.

Після революції 1959 року деякі кубинці втікали на базу з метою пошуку притулку. Восени 1961 року кубинські війська створили 13-кілометровий бар’єр з кактусів вздовж 27-кілометрового паркану на північно-східній секції з метою припинити втечу через базу кубинців до США.

Американські й кубинські війська заклали близько 55 тис. сухопутних мін на “нічийній землі” вздовж периметру бази. Це було друге за величиною мінне поле у світі. 16 травня 1996 року президент США Б. Клінтон наказав розмінувати американське поле. Для боротьби з утікачами почали використовувати сенсори звуку і руху. Кубинський уряд своє поле не розмінував.

З 1939 року вода на базу постачалася трубопроводами від річки на відстані 7 км. За це уряд США платив щомісяця 14 тис. дол. за щоденне споживання 9 тис. кубічних метрів води. 1964 року кубинський уряд припинив водопостачання. Як відомо — без води і ні туди і ні сюди. База мала запас води близько 50 тис. кубічних метрів, тобто на 6 днів. Негайно було запроваджено жорстку економію. Спочатку воду постачали баржею з Ямайки, потім із Сан-Дієго перевезли завод з опріснення води. Коли кубинський уряд

звинуватив американців у крадіжці води, то командир бази Дж. Балклі наказав вирізати з 38-сантиметрового водогону 97 см труби та 51 см — з 25-сантиметрового водогону. Водогони опечатали. Претензії кубинської влади припинилися.

2005 року на базі діяли чотири вітротурбіни вартістю 12 млн дол. Вони забезпечували четверту частину пікового навантаження. Турбіни зменшили використання дизельних електростанцій та забруднення від них і забезпечили щорічну економію в розмірі 1,2 млн дол.

На базі працюють понад 9,5 тис. американських матросів і військових моряків. Гуантанамо — єдина база США в комуністичній країні.

У січні 2015 року делегація Конгресу США вперше за 53 роки прибула з візитом до Куби. Мета — обговорити з владою подальші практичні заходи з нормалізації відносин між США і Кубою. Дипломатичні стосунки між ними були розірвані 1961 року. Щодо Куби було запроваджено ембарго. Доти практично весь кубинський цукор експортувався до США.

Автор цих рядків пам'ятає величезну кількість цукру, яким було на початку 1960-х років завалено крамниці навіть у селах Сумщини. Був і ром.

Скасовувати накладене ембарго в США має право лише Конгрес.

17 грудня 2014 року президент США Барак Обама і кубинський лідер Рауль Кастро синхронно виступили на телебаченні. Повідомили про намір відновити відносини.

В обох країнах із в'язниць звільнено дисидентів.

У січні 2015 року в США оголошено про зняття низки обмежень на поїздки громадян, торгівлю тощо. Звичайний туризм поки що залишався забороненим. Щоправда заборони успішно долалися поїздкою американців на Кубу з території Канади. Американські туристи полюбили секс з кубинками, на що влада Куби дивилася крізь пальці.

Зафіксовано близько 10 причин, з огляду на які громадяни США можуть відвідувати

Кубу, не запитуючи дозволу Державного департаменту США.

Дозволено без лімітів використовувати на Кубі кредитні картки, вивозити з Куби спиртні напої (поміж них, очевидно, й той ром, ложка якого 1961 року забила дух піонера Івану Дахну) та тютюнові вироби (мабуть же, знамениті сигари) на суму, що не перевищує 100 доларів.

Кілька років тому вважалося, що влада Куби остерігається припливу американських грошей, особливо інвестицій кубинських емігрантів.

Секретні переговори між США і Кубою розпочалися 2013 року. Кубинська економіка виявляла зацікавленість у приватних інвестиціях. Раніше в кубинську економіку інвестували підприємці з Європи (особливо Іспанії), Канади. Бізнесменам США не подобалися законодавчі обмеження.

Однією з причин зближення між США і Кубою стала дешева нафта. У період президентства Уго Чавеса Венесуела постачала Кубі нафту за пільговими цінами. Більшу частину цієї нафти Куба реекспортувала (такі фокуси кубинці робили у минулому і з радянською нафтою). Після падіння цін на нафту кубинське керівництво змушене було шукати інші джерела твердої валюти.

Двома важливими джерелами валюти є:

- міжнародний туризм;
- надходження від кубинської діаспори в США.

Республіканська партія США критикувала президента від Демократичної партії Б. Обаму за зближення з антидемократичним режимом. Економічні свободи на Кубі згодом могли б призвести до політичних свобод. У середовищі кубинських емігрантів у США новини про налагодження відносин між обома країнами зустріли по-різному. Літні кубинці, які втратили багато свого часу на батьківщині, такою новиною не були задоволені. Вони вважали, що Б. Обама їх зрадив. Молоді люди, навпаки, такими відносинами були задоволені, бачили у цьому нові можливості.

У газеті "Вести" 30 січня 2015 року опублікували статтю Дмитра Гомона щодо бази Гуантанамо.

Зазначалося, що США з 1903 року володіли базою Гуантанамо, зобов'язувалися щорічно сплачувати за оренду 4085 доларів. Коли в 1959 році до влади прийшов Фідель Кастро, то Куба відмовилася приймати ці гроші.

На території бази з 2002 року розташована в'язниця Центрального розвідувального управління США. Там ув'язнювалися підозрювані в тероризмі з Афганістану та Іраку. В'язниця була відома тортурами ув'язнених.

Новообраний президент США Барак Обама 2005 року розпорядився її закрити. З огляду на бюрократичні неузгодженості, в'язниця діє й досі. Як військовий об'єкт база вже давно втратила своє значення. США рано чи пізно змушені будуть її закрити [4].

До 2002 року Росія мала станцію стеження в Лурдесі (передмістя Гавани), що діяла ще з часів існування Радянського Союзу. Базу закрито. Згодом ходили чутки про наміри відновити її діяльність. Фахівці вважають, що відмова Росії від бази в Лурдесі була помилкою. Для її відновлення бракує коштів. Та й Куба не зацікавлена демонстративно дозволяти будівництво на базі у процесі налагодження мирних взаємин зі Сполученими Штатами Америки [5].

20 липня 2015 року у Вашингтоні над будівлею посольства Куби піднято її державний прапор. Дипломатичні відносини відновлено через 54 роки. У поновленні роботи посольства брав участь міністр закордонних справ Куби Бруно Родрігес. Закликав до:

- повного зняття блокади;
- повернення території бази Гуантанамо;
- повної поваги суверенітету Куби;
- компенсації за заподіяну людську та економічну шкоду.

На церемонії був присутній державний секретар США Джон Керрі. Він заявив, що ще не обговорюються наміри про зміну угод про оренду та військово-морську базу США, про розуміння серйозної налаштованості на це Куби. Дж. Керрі зазначив, що не може сказати, що станеться у майбутньому.

Повідомлялося, що американський прапор над посольством США в Гавані мав бути піднятий у серпні 2015 року під час візиту до Куби держсекретаря США Дж. Керрі.

Дипломатичними представниками США і Куба обмінювалися вперше з 1961 року. З 1977 року у США й на Кубі роль дипломатичних місій виконували так звані "Секції інтересів" при посольствах Швейцарії в цих країнах. Секція не мала того статусу як посольство. Кубу було включено до країн-спонсорів тероризму за підтримку баскського угруповання "ЕТА" (Іспанія) і колумбійської повстанської організації "FARC".

У грудні 2014 року президент США Барак Обама звернувся до Конгресу з пропозицією скасувати ембарго щодо Куби [6].

У газеті "Голос України" 19 вересня 2015 року в коротенькій нотатці "У США розпочав роботу посол Куби" зауважувалося, що вперше за 54 роки в США розпочав свою діяльність посол Куби. Вірчі грамоти вручив дипломат з великим досвідом роботи Рамон Кабаньяс Родрігес. З 2012 року він очолював "відділ інтересів" Куби у складі посольства Швейцарії в США. З 20 липня 2015 року, коли між США і Кубою було поновлено дипломатичні відносини, він став тимчасово повіреним у справах Куби у США.

Повідомлялося про намір США послабити обмеження у торгівлі з Кубою. Очікувалося оголошення про дозвіл американським компаніям відкривати на Кубі дочірні підприємства [7].

Час перевести погляд від Гуантанамо на Севастополь. Він посідав і міг би й далі посідати помітне місце в українсько-російських економічних відносинах.

Під час регулярних загострень кримського питання ще до анексії Криму в голові автора цих рядків юрмляться такі варіанти.

• *Продати Росії весь Крим або ж Севастополь.*

Якщо ж продавати, то виручені кошти розподілити між усіма мешканцями України, які були живі на дату укладення угоди. Пускати такі гроші в держбюджет небезпечно. Причина проста — розкрадуть. На продажу наживеться жменька пройдисвітів. Зрозуміло, що вони себе іменуватимуть патріотами і демократами.

Очевидно, пристойної суми грошей Росія не знайшла б. Якщо немає грошей, то є бартер.

• *Вигідно обміняти Крим загалом чи Севастополь* зокрема на якусь російську територію. Якщо валюти у Росії немає, то минулі покоління росіян земельки відхопили чималенько. Допомагали їм у цьому й українці.

Найкраще для цього землеобміну підходила б Кубань та/чи регіони на сході України, зокрема, в Белгородській області.

Згадується епізод з літа 1968 року. Автор цих рядків разом зі своїми співкурсниками їхав влітку до Казахстану для роботи у складі студентського будівельного загону. Звечора потяг стояв у Харкові. Влітку ніч коротка. Заснув. Вранці проснувся на іншій станції. Жінки-торговки на пероні “чесали” українською мовою. Подумалося, що потяг ще не виїхав за межі України. Виявилося ж, що він стояв на станції Валуйки (Белгородська область). Додамо, що після укладення в 1918 році миру в Брест-Литовську кайзерівські війська окупували Белгород. Там тоді ще була Україна.

І Ленін, і Троцький, і кайзер, і Петлюра, і Скоропадський знали, де розпочинається і закінчується Україна.

Нині, можливо, у Валуйках зникла з перону українська мова, адже з того часу минуло майже півстоліття.

• *Найпростішим варіантом* здавався кубинський досвід з військово-морською базою Гуантанамо. База янків існувала, а Фідель разом з Раулем та їх командою будували соціалізм в окремо взятій країні Карибського моря. Американців вони не дражнили відбиранням Гуантанамо. Воєнних провокацій не влаштовували. Таким чином вистояли.

За українським національним звичаєм (можливо, цей звичай є інтернаціональним) із сусідами слід жити якщо не дружно, то принаймні толерантно. Сусідів можна не любити і навіть зневажати, але це не можна відверто демонструвати.

Нашим “патріотам” до Севастополя слід було ставитися так, як кубинці ставилися до Гуантанамо. Наші ж “патріоти”, особливо ті, що величали себе “демократами”, вважали шляхетним дражнити Росію виведенням з Криму її Чорноморського флоту. Коли собака прив’язаний до яблуні, то не обов’язково в со-

баку кидати каменяку. Хай собі під яблунею дрімає.

Хай би сидів у Севастополі мало кому потрібний Чорноморський флот, а Україна в цей час ставала б сучасною соціал-демократичною державою (а не такою, як нині), яка б наочно показувала російському суспільству архаїзм його влади, тобто історичну відсталість. Англійський письменник Річард Олдінгтон писав, що владу аристократії остаточно знищила Перша світова війна. Повернення до аристократичного устрою (як це робиться нині в Росії) — це боротьба проти історії. Нічого не вийде.

За використання російським Чорноморським флотом Севастополя можна було б довго і успішно “доїти” Росію і скромно мовчати, що Чорноморський флот Росії фактично захищав би і Україну. Якби це публічно визнавалося, то Росія могла б вимагати платню за ці послуги.

Хто ж має історичне право на Крим? Татари в Криму — народ некорінний. Вони прийшли туди зі степів Забайкалля під час навали монголо-татар в XIII ст. У Криму вони з’явилися на багато століть пізніше, ніж слов’яни на Балканах. Корінними на Балканах є албанці.

Український письменник Роман Іваничук, якого не особливо жалувала радянська влада, в романі “Мальви” писав, що в народних піснях кримських татар збереглася туга за степами Забайкалля. Мустафа Джемільєв та Рефат Чубаров таких пісень, очевидно, не співають. Їм до вподоби інші пісні та й інша тематика (політично-фантастична). Радикальні кримськотатарські лідери, очевидно, забули криваві події у червні 1989 року у Фергані.

Кримські татари час від часу були тактичними союзниками українських козаків. Стратегічними союзниками вони ніколи не були. Про кровну дружбу не може бути й мови. Якби на одну чашу терезів покласти все добре, що в історичному минулому зробили для України кримські татари, а на іншу — все зле, то лише Богу і Аллаху відомо, яка б чаша переважила. Татарська кіннота здійснювала походи, мабуть, на всій території України, де ріс ковил. Наприкінці 90-х років

XX ст. автор цих рядків ще бачив власними очима скромний північний ковил у заповіднику “Михайлівська цілина”, що в Лебединському районі Сумської області. Татарські назви у топоніміці існують ще й досі — Кагарлик, Байрак, Карапиші, Сула тощо. Татари не змогли здолати українців, а українці — татар. Тарас Трясило тряс Крим, але довго втримати його не міг. Кримських татар здолали росіяни. Майбутній російський полководець Михайло Іларіонович Кутузов там втратив око. Татари не чинили такого сильного і тривалого опору російським військам у Криму, як це було, наприклад, на Північному Кавказі. Чеченці — вони і в Бостоні чеченці. Співіснування в XIX ст. слов'янської і татарської громад у Криму загалом можна вважати толерантним. У роки радянсько-німецької війни 1941–1945 років (яку, як відомо, охрестили “Великою”, та ще й “Вітчизняною”) з німцями співробітничали представники всіх етносів — прибалти, донські й кубанські козаки, власівці, українці. Кримські татари ж співробітничали дуже тісно, хоча це нині в Україні не афішується. Розповіді про таку співпрацю автор цих рядків чув ще в дитинстві від безпосередніх свідків тих подій, а не почерпнув з радянської пропаганди. Що було, то було. Краще турбуватися про нинішнє і майбутнє, щоб згодом за це не було соромно.

У лідера Народного руху України В'ячеслава Чорновола не було палкої любові до Криму. Він не вважав Крим одвічною територією України. Більше історичних претензій на Крим, порівнюючи з татарами, мають греки та караїми.

Вони з'явилися в Криму раніше за татарів, росіяни, зрозуміло ж, пізніше. У нещасному ж українському минулому діяло правило: “хто перший проснувся, той і чоботи взув”.

Під час подій, які невдовзі було названо “Революцією Гідності” (називати у нас вміють, згадаймо, що Жовтневий переворот 1917 року у Петрограді було названо аж “великою”, аж “соціалістичною”, аж “жовтневою”, аж “революцією”), політики, які взимку 2014 року рвалися до влади, поводитися так, як поводитися тетереви під час токування. Тетереви в той період нічого не чують. Бери

їх хоч голими руками. Те угруповання не врахувало, що, крім київського Майдану, є ще й інша Україна, якій Майдан не до вподоби. Те угруповання, очевидно, не дивилося фільм “Кавказька полонянка”, де є чудесний, на всі часи і випадки, тост: “Вип'ємо ж за те, щоб наші бажання збігалися з нашими можливостями!”. Між можливостями “демократів” і їх бажаннями виявилася величезна прірва. Отже, Крим було втрачено. Єдина втіха, що він не провалився до центру Землі і не розплавився там у магмі. Це означає, що у майбутньому, коли Україна буде розумною, багатою і сильною, а Росія потрапить у катаклізми, Крим можна буде повернути в лоно України, можливо, разом з Росією, адже “Київ — мати міст руських”. До тих пір кримську гірку пігулку слід проковтнути, змиритися із ситуацією, що склалася, та й будувати незалежну українську Україну. Досі вона такою не була.

Слава Богу, що Крим не розтровошено як Донбас. Можна повчитися і у китайців. Вони б давно вже могли розтровошити Тайвань, але терпляче чекають доки яблуко дозріє і само впаде.

Отже, беручи до уваги викладене, можна зробити такі висновки.

1. Вивчення та знання іноземного досвіду в будь-якій сфері може мати не лише світоглядне (пізнавальне), а й практичне значення з метою уникнення помилок, які нерідко можуть бути катастрофічними.

2. Українська еліта, яка прийшла до влади у лютому 2014 року, можливо, про Гуантанаму взагалі нічого не знала. Якщо ж і знала, то з огляду на свою природу і ментальність, не могла вчинити інакше, ніж вона реально вчинила. Практика показала, що ця еліта не вміє зіставляти свої бажання зі своїми ж можливостями. Як наслідок, маємо те, що маємо.

3. Сучасні події в Україні свідчать, що політичні сили ще не доросли до таких понять, як “уряд національної згоди” чи “уряд національного порятунку”. Усталені політичні сили опікувалися і продовжують опікуватися своїми олігархічними інтересами, а не незалежністю України. Триває політика пошуку протекторату для України, започаткована низку століть тому.

Література

1. Краткая географическая энциклопедия / глав. ред. А. А. Григорьев. — М.: Сов. энцикл., 1960. — Т. 1. — 564 с.
2. Энциклопедический словарь: в 2 т. / глав. ред. Б. А. Введенский. — М.: Сов. энцикл., 1963. — Т. 1. — 656 с.
3. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. — Danburg: CT, Lexicon Publications, Inc., 1993. — 1149 p. — T-76.
4. Гордон Д. Куба и США растопили лед холодной войны / Д. Гордон // Вести. — 19.01.2015.
5. Гордон Д. Куба потребовала вернуть Гуантанамо / Д. Гордон // Вести. — 30.01.2015.
6. Посольство Куби в США відкрито / Д. Гордон // Голос України. — 22.07.2015.
7. У США розпочав роботу посол Куби / Д. Гордон // Голос України. — 19.09.2015.

Проаналізовано політичні, економічні та воєнні аспекти існування американської військово-морської бази Гуантанамо на Кубі. Зіставляються підходи керівництва США і Куби щодо бази Гуантанамо та влади України щодо присутності російського Чорноморського флоту в Україні.

The paper analyzes political, economic and military aspects of American naval base Guantanamo existence in Cuba. Approaches of the USA and Cuba leaders toward Guantanamo base and those of the Ukrainian Administration toward the presence of the Russian Black Sea Fleet in Ukraine have been compared.

Анализируются политические, экономические и военные аспекты существования американской военно-морской базы США на Кубе. Сопоставляются подходы руководства США и Кубы относительно базы Гуантанамо и властей Украины относительно присутствия российского Черноморского флота в Украине.

Надійшла 18 січня 2016 р.

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ “УКРАЇНА – ДЕМОКРАТИЧНА КРАЇНА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ”

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 19–25

Обґрунтовується державотворчий потенціал української національної ідеї в її історичному та політико-правовому сенсі відповідно до історичного процесу становлення українського суспільства, зокрема, до здобуття незалежності та суверенного розвитку.

Характеризуючи українську національну ідею, важливо розрізнити її сутність та носія — український народ як суб'єкта державотворення, який, прагнучи до власної державності, змінювався у часі й просторі, пройшов шлях від племені до модерної нації і зупинився перед політичною нацією, поставши при цьому державотворчим народом.

Здобувши державність, український народ постав носієм суверенітету, єдиним джерелом влади, що і зафіксовано ст. 5 Основного Закону.

Змістовна частина української національної ідеї змінювалася з плином часу: до відомих подій серпня 1991 р. її сутність зумовлювалася державотворчим потенціалом. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що український народ упродовж віків мав потужний державотворчий потенціал, який закономірно втілювався в Акті проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

З проголошенням незалежності України зміст української національної ідеї змінився відповідно до новоотриманого статусу українського народу як суверенного: на порядку денному з'явилися завдання, які пов'язуються з відповіддю на питання: “Як нам облаштувати Україну як демократичну країну” відповідно до європейських і світових стандартів рівня та якості життя, прав і свобод людини та громадянина. Відповідно трансформова-

лася сутність української національної ідеї, яка полягає в реалізації можливостей українського народу як країнотворчого, де Україна має виникнути демократичною країною рівних можливостей з конституційно визначеними правами і свободами, правовими нормами взаємодії держави і суспільства як складових єдиної і неподільної країни відповідно до ментальних, соціокультурних, геополітичних, географічних особливостей буття українського народу, утвердження України як цивілізованої європейської країни, самодостатнього суб'єкта світової історії.

На жаль, у чинній Конституції правовий механізм цього процесу як взаємодії держави і суспільства щодо утвердження демократичної країни рівних можливостей не виписаний. Більше того, терміни “суспільство” і “країна” в Основному Законі взагалі не вживаються, що і спричиняє певні політико-правові колізії, суперечності, а то й парадокси. Хоча ця ситуація не може ставити під сумнів твердження, що найпотужнішим інтегратором упродовж багатьох століть була ідея української державності, а з набуттям суверенного розвитку — українська держава, яка розумілася як країна. Однак де-факто це сприймалося як поглинання державою суспільства, або ж, що ближче до істини, як нехтування державою суспільства, що не може не породжувати протестні настрої, недовіру, суперечності,

а то й протистояння. Очевидно, що держава не може бути зведена до країни. Зазначені поняття мають бути виписані як різні правові сутності конституційного значення. Не випадково у Конституціях країн Європейського Союзу визначено конституційні повноваження держави, суспільства і країни.

Так, скажімо, Основний Закон Фінляндії передбачає сприяння з боку держави щодо розвитку суспільства (Гл. 1, § 1), а Фінляндія розглядається як демократична країна (Гл. 2, § 9). Визначаючи Фінляндію республікою за типом державного устрою (§ 1), Конституція виписує повноваження держави (§ 4), суспільства (§ 1) і країни (§ 9), не ототожнюючи їх [1, 371–372].

Конституцією Французької Республіки Франція проголошена неподільною, світською, соціальною, демократичною Республікою (Преамбула, ст. 1), де реалізується принцип “правління народу, народом і для народу” (Розд. 1, ст. 2), відповідно до якого виписано конституційний механізм взаємодії народу і Французької Республіки [1, 411–412].

Конституція Швеції наголошує, що основною метою діяльності держави є особистісне, економічне та культурне благо приватних осіб.

Суспільство має турбуватися про те, щоб демократичні ідеї були напрямними у всіх суспільних сферах. Суспільство має забезпечувати чоловіків і жінок рівними правами, а також здійснювати захист особистого приватного та сімейного життя (Гл. 1, § 2).

Оскільки людина живе у суспільстві, Конституція Швеції детально унормовує її стосунки з суспільством та державою (Гл. 2, § 1–23) [1, 598–604].

Таким чином, Конституції держав – членів ЄС попри усталені демократичні традиції державотворення, захисту прав і свобод людини передбачають правові механізми регламентації відносин людини з суспільством і державою, а також взаємодії громадських об’єднань, політичних партій з правовою державою і громадянським суспільством.

Уявляється, що зазначена конституційна практика є не менш актуальною для України, зважаючи на її молодість як держави, а також

відсутність усталених демократичних традицій владарювання, публічного життя, усталених механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина.

При цьому своєрідними “слабкими ланками” процесу реалізації української національної ідеї, її втілення в життєдіяльності сучасної України — як країни, держави і суспільства, тобто на етапі суверенного розвитку, можна вважати відсутність належного діалогу держави і суспільства, громадян країни і влади, слабкість політичних партій, громадських організацій, несформованість політичних ідеологій та, зокрема, відсутність правової ідеології як складової правової системи та засобу формування правової свідомості.

Викладене позначається не лише на делегуванні суспільством своїх найбільш підготовлених представників до “гілок влади”, а на визначенні цілей, механізмів, перспективи розвитку, формуванні політичної нації і, як наслідок, впливу останньої, суспільства загалом на процеси делегування повноважень, визначенні геополітичних пріоритетів, забезпеченні демократичного контролю за діяльністю влади тощо.

Зазначені питання можна віднести до своєрідних “слабких ланок” в історії сучасного українського державотворення, так само як і визначення конституційних повноважень українського суспільства в єдності його базових структур — самодостатньої особистості, соціальних структур як окремих сфер його життєдіяльності — економіки, політики та ідеології, а також культури, в тому числі духовної, відповідно до усталених традицій та ментальності народу.

Характеризуючи кожен із цих структур, необхідно наголосити на пріоритеті особистісного начала, адже бідна за сучасними стандартами людина завжди залишиться рабом. Соціальні стандарти життя є відправними і визначальними водночас у частині утвердження громадянських чеснот, розвитку людини як особистості, громадянина і працівника, формуванні буттєвої (онтологічної) єдності названих базових якостей в життєдіяльності кожної окремо взятої людини.

З бідним народом нікому ще не вдавалося побудувати успішну країну чи, скажімо, сформувати політичну націю, яка б забезпечила повноту народовладдя як засобу виявлення та реалізації волі й інтересів громадян країни. Не випадково німецький канцлер Отто Бісмарк любив повторювати: “Кожен народ заслуговує на такий уряд, на який заслуговує!” А Петро Кропоткін, реагуючи на твердження Володимира Леніна про можливість досягнення добробуту у бідній країні, слушно зауважив, що бідняк повсякденно продукує рабство і залежність від держави, а не самодостатність і політичну активність.

Відповідно, з огляду на цивілізаційну місію українського народу як державотворчого, маємо наголосити на важливості підпорядкування потенціалу держави завданням утвердження України як демократичної країни рівних можливостей. Цього можна досягти лише розвиваючи суспільство як систему в частині забезпечення його базових функцій — ціледосягання, адаптації, інтеграції, відтворення структури та зняття напруги, а також утвердження самодостатності людини. Зазначене дозволяє поєднати національну і соціальну ідею в єдину сутність, якою є самодостатня людина, громадянин країни [2, 20–84].

Як свідчать українські реалії, саме з процесом формування людини як особистості, громадянина і працівника, утвердження гідних стандартів рівня й якості життя в частині їх обумовленості діяльністю держави полягають основні проблеми взаємодії держави і суспільства, громадянина і держави, проблеми, які до того ж посилюються конституційною невизначеністю механізмів правової взаємодії — у Конституції України відсутні терміни “суспільство” та “країна”. Показово, що зазначена правова норма сприяє подоланню розколотості українського суспільства, що засвідчив, зокрема, Всеукраїнський референдум 1991 року, який дав більше 90 % підтримки незалежності України саме тому, що поєднував соціальну і національну ідею, послуговував своєрідним компромісом прихильників соціального тренду на сході та національного — на заході країни.

За цих умов особлива роль має покладатися на політичні партії, принаймні за двома ознаками: детально виписаними політичними ідеологіями відповідно до специфіки свого місця в системі національного політичного спектра — лівого, правого чи центристського (політичний плюралізм) і формування механізмів політичної відповідальності шляхом запровадження, зокрема, пропорційної виборчої системи з відкритими списками як такої, що найбільше наближена до адекватного врахування та законодавчої реалізації інтересів соціально активних груп українського суспільства, а значить і народу загалом.

Важливі завдання при цьому мають бути покладені також на правову ідеологію як моністичну, тобто таку, що зумовлена принципами верховенства права, свободи, соціальної рівності та справедливості, що дає змогу формувати несуперечливе законодавче поле, керуватися нормою закону як засобом правової оцінки дій, подій та фактів в їх сприянні становленню України як соціально справедливої країни, країни рівних можливостей.

І нарешті вимоги української національної ідеї в економічній сфері спрямовані на уникнення монополізації економіки окремими фінансово-промисловими групами, утвердження ринкових методів господарювання — конкуренції, добровільного ціноутворення, невтручання держави, у тому числі шляхом ручного управління економікою, відсутність державного протекціонізму тощо. Йдеться, таким чином, про запровадження та реалізацію конституційно-правових приписів, які б дали можливість розвести владу і бізнес на засадах соціально-ліберальної моделі розвитку українського суспільства як такої, що цілком відповідає самоорганізаційному потенціалу, менталітету, традиціям народу України.

Соціально-ліберальна модель розвитку України уможлиблює поєднання самоорганізаційного потенціалу українського народу з пріоритетними, визначеними Конституцією України можливостями держави передусім у частині накопичення та соціально справедливого, скажімо, в дусі західної соціал-демократії, розподілу благ, а також наближення

до цивілізованих стандартів рівня й якості життя на засадах самоорганізації, формування сприятливого підприємницького клімату насамперед для малого та середнього бізнесу.

Для цього мають бути наявними, за А. Смітом, необхідні умови: 1) соціальний мир і спокій, що відповідає ментальним характеристикам українця з його традиційним дистанціюванням від влади та зосередженням на власній трудовій діяльності; 2) можливість кожному зайнятися своєю легітимною справою, передусім підприємницькою; 3) порівняно невисокі податки, хоча в цій частині нинішня ситуація є достатньо неоднозначною, суперечливою, ризикогенною.

Самоорганізаційні механізми дають змогу диференціювати українське суспільство, структурувати його за ознаками характеру трудової діяльності, активізації підприємницької активності, легітимного трудового доходу, ведення господарства за типом поселення тощо, чим посприяти активізації соціальних зв'язків, процесам вертикальної і горизонтальної мобільності, підвищення стандартів рівня життя тощо. Суспільство має функціонувати як живий організм, а не бути "тіною" держави, цілком залежною структурою від волі правлячого класу.

Країноорієнтована сутність української національної ідеї зумовлює й зовнішньополітичні пріоритети.

Тож цивілізаційна спрямованість української національної ідеї, якщо звернутися до канонів соціологічної науки, полягає у побудові демократичної країни рівних можливостей, яка ідентифікується за такими ознаками, що визначають європейський вибір: 1) верховенство права; 2) соціальний та політичний плюралізм; 3) дієвість представницьких органів, які уособлюють суверенність вибору народу та панування закону; 4) індивідуалізм, самодостатність; 5) поділ влади на світську та духовну; 6) поліконфесійність (католицизм, протестантство та християнство) [3, 97–101].

Євразійський цивілізаційний вибір має принципово іншу змістовну, просторову та ціннісну орієнтацію, пропонуючи передусім такі ідентифікатори: а) визначальна роль

держави; б) пріоритетність суспільних інтересів над індивідуальними, особистісними, громадянськими, суспільства над індивідом; в) спільні географічні фактори (спільна історія, кордони, родинні зв'язки, близькість мов тощо) [4, 8].

За ознакою зовнішньополітичної орієнтації українська національна ідея передбачає можливість усвідомленого вибору за багатьма ознаками — часовими, просторовими, ціннісними, особистісними, які за своєю сутністю складають предмет цивілізаційного пошуку Україною свого справжнього місця у співтоваристві народів і країн світу. Зазначена місія України як країни рівних можливостей зумовлює вибір парадигми правотворення та правореалізації — природно-правової чи позитивістсько-правової, формування суспільних чи соціальних відносин, пріоритету особистісних чи суспільних інтересів.

Сутність української національної ідеї зумовлюється винятково внутрішніми обставинами розвитку українського народу як державотворчого (до здобуття незалежності) та країнотворчого — за умов суверенного розвитку. За умов сьогодення Україна має поставати триєдиною сутністю — правовою державою, громадянським суспільством і демократичною, цивілізованою країною передусім за кількісними та якісними показниками життя її громадян, забезпечення блага українського народу в цілому. Зазначене зумовлює підпорядкованість держави завданням життєзабезпечення українського суспільства, що дає можливість її ідентифікувати як країнотворчу відповідно до усталених стандартів цивілізованого життя — пріоритету прав і свобод людини та громадянина, верховенства права, соціальної справедливості, гідності людини, а також визначає її зовнішньополітичні пріоритети. Держава в українських реаліях має розглядатися, швидше, як орган, який формується суспільством, громадянами, народом України, який, згідно з Конституцією, є джерелом влади, постаючи, таким чином, визначальним засобом, ресурсом і потенціалом забезпечення процесу соціальних змін. І нарешті основне — Україна може стати структурованою цілісністю,

непереборною силою лише в єдності її визначальних констант — держави, суспільства і громадян. Саме в такій єдності вона є країною непереборної сили. Історично ми 6 разів здобували незалежність, а 5 разів втрачали. Причина відома: відсутність єдності держави та суспільства.

Сутністю української національної ідеї є державотворчий потенціал українського народу, який репрезентується героїчною багатовіковою боротьбою і матеріалізується у загальновідомих п'яти історичних формах української держави, які ідентифікуються як українська державність: 1) держава Київської Русі (VIII–XIII ст.), яка еволюціонувала, як відомо, від одноосібної монархії до федерації та конфедерації, чим продемонструвала у ті далекі часи зразки державного управління, які сьогодні вважаються цивілізаційними; 2) Галицько-Волинська держава; 3) Козацька держава; 4) Західноукраїнська Народна Республіка і 5) Українська Народна Республіка (7 листопада 1917 – листопад 1920).

Тож український народ упродовж віків мав потужний державотворчий потенціал, який закономірно втілювався в Акті проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

У цьому контексті вбачається, що День здобуття незалежності Україною доречніше було б іменувати, скажімо, Днем національного відродження чи, як варіант, Днем Держави, оскільки незалежність є лише однією зі складових цього надзвичайного здобутку українського народу. Незалежність не завжди має своїм наслідком утворення власної держави. З огляду на зазначений факт, історичний за своїм значенням, можна стверджувати, що Україна як суверенна і незалежна, демократична і соціальна держава постала закономірним явищем, а не окремим неочікуваним випадком, як це інколи стверджується.

Трансформація української національної ідеї з державотворчої у країнотворчу пов'язується передусім із здобуттям Україною Незалежності.

Аргументами, що працюють на користь української національної ідеї як демократичної країни рівних можливостей, можна також вважати: а) українське суспільство переросло

державу. Український народ, маючи багатовіковий досвід боротьби, цілеспрямований, знає, чого хоче, що його докорінно відрізняє від вітчизняних політиків. Не випадково більшість населення ідентифікує себе, за результатами соціологічних досліджень, з Україною як країною, що важливо врахувати законодавцю, адже згідно з чинною конституційною нормою народ є єдиним джерелом влади в Україні (ст. 5 Конституції України). Тож можна констатувати, що для українця національна ідентичність в умовах сьогодення пов'язується з локальною територією, місцевістю, природним і культурним ландшафтом, їх сакралізацією та ритуалізацією, укоріненістю в соціальному часі та просторі, буттєвою прив'язкою до місця походження, проживання, що набуває юридичного, символічного та психологічного значення; б) ст. 1 Конституції України де-факто не працює; в) чинна Конституція України не врахувала належним чином загальновідому обставину, згідно з якою люди і територія формують країну. Нехтування цією ознакою спроможне, за певних умов, поставити під сумнів українську державність; г) Конституція має розглядатися не лише як правовий документ, а й як ідеологічний, де визначено цілі соціального розвитку, нормативно-правові засоби їх досягнення. Ідеологічне розуміння Конституції дає змогу забезпечити зв'язок з практикою відповідно до основоположних загальнолюдських цінностей — свободи, соціальної справедливості, людської гідності. В Україні ідеологія сприймається, швидше, як брудна, огидна справа. Політичні партії, як відомо, успішно долають парламентські бар'єри, не маючи ніякої ідеології: достатньо обіцянок і "гречки".

Оскільки політичні партії не спроможні запропонувати ідеологію творення України, вагоме слово має сказати Конституція України в її ідеологічній, світоглядній, нормативно-ціннісній частинах. Переваги правової ідеології, яку презентує Основний Закон, полягають в її монізмі, зумовленості нормою права відповідно до загальнонаціональних інтересів, що, власне, докорінно відрізняє правову ідеологію від політичної з її плюра-

лізмом та неминучим протистоянням ідей, поглядів, партійно-політичних уподобань і пріоритетів.

Негативної конотації набув і термін “політика”, з яким тісно пов’язана ідеологія, хоча політика — це відносини між націями, класами і державами, а також між державою, суспільством і громадянином. Без політики держава не може існувати, перетворюється у нежиттєздатний конструкт. Відповідно завдання полягають у тому, щоб підпорядкувати державу завданням реалізації загальнонаціональних інтересів.

Таке розуміння сутності української національної ідеї ґрунтується на особливостях історичної генези українського народу як державотворчого, що сприяє подоланню рецидивів її меншовартісного розуміння — нібито випадкового характеру української державності, відсутності державотворчого потенціалу в її народі, неспроможності останнього до ефективного управління, його спроможності належним чином, без зовнішньої допомоги розпорядитися “даром божим” — отриманою державою.

Зазначені аргументи узасадничуються, як вже наголошувалося, багатовіковою історією українського народу, як державотворчого, здобуттям незалежності та суверенним розвитком. Тож і нинішні завдання щодо формування демократичної країни рівних можливостей зумовлюються діяльністю визначального суб’єкта цього трансформаційного процесу, яким є український етнос як титульний, який дав назву країні, його воля, традиції, інтереси, які мають бути усвідомлені та законодавчо закріплені як національні, загальноукраїнські. При цьому термін “країна рівних можливостей” варто розуміти не як варіант урівняння громадян країни в їхній спроможності до реалізації власного капіталу — особистісного, інтелектуального, соціального, фінансового тощо, а як забезпечення рівного відношення громадянина України до права: лише за таких умов, як уявляється, можна забезпечити безумовний пріоритет принципу верховенства права і персональну відповідальність перед законом. Зрозуміло, що викладене, зважаючи на сучасні реалії,

здається справжньою фантастикою, адже працює нездоланне правило: “друзям — усе, ворогам — закон”. Однак особливістю будь-якої національної ідеї є її спроможність породжувати диво — “японське диво”, “китайське диво”, “ізраїльське диво”, “сінгапурське диво”, “американське диво” тощо. Таким дивом для громадян України має стати “демократична країна рівних можливостей”, що найбільшою мірою відповідає волелюбній сутності українця, його креативній вдачі та самоорганізаційному потенціалу. Принаймні Україна, всупереч російській експансії, а може й завдяки їй, позиціонується як “єдина і неділима країна”, де люди виборюють право на гідне життя, європейські стандарти способу життя з його кількісними й якісними характеристиками, правами і свободами людини і громадянина. Зазначена ідея мобілізує самоорганізаційний потенціал українського суспільства, утверджує європейські цінності свободи і соціальної справедливості, верховенства права, формує громадянські чесноти в частині вияву патріотизму, самопожертви, громадянського націоналізму.

Переваги обґрунтованої української національної ідеї вбачаються також у її потенціалі перепідпорядкування пошуку варіантів відповідей на виклики сьогодення з традиційних “Хто винен?” і “Що робити?” до модерних “Хто ми?” і “Куди йдемо?”

Отже, державотворча спроможність українського народу, будучи непереборною, потребує унормування, адаптації та інтеграції у межах єдиного цілого, яким є демократична країна. Саме на цьому напрямі сконцентровані не лише перспективи та завдання, а й виклики, ризики та небезпеки щодо облаштування нашого спільного Дому.

Література

1. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова. — М.: Норма, 2001. — Т. 3. — 478 с.

2. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства / М. П. Недюха. — К.: МП "Леся", 2012. — 400 с.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. — М., 2005. — 530 с.

4. Мчедлов М. П. Предисловие / М. П. Мчедлов // Рос. цивилизация: этнокультурные и духовные аспекты: энцикл. слов. — М., 2005. — 398 с.

Доведено, що сутність модерної української національної ідеї полягає в реалізації можливостей українського народу як країнотворчого, де Україна має постати демократичною країною рівних можливостей з конституційно визначеними правами і свободами, правовими нормами взаємодії держави і суспільства як складових єдиної і неподільної країни.

There proved that the essence of modern Ukrainian national idea is the implementation capacity of the Ukrainian people as creative countries where Ukraine has brought a democratic country with equal opportunities constitutionally defined rights and freedoms, legal norms of interaction between state and society as components of a single and indivisible country.

Доказано, что сущность современной украинской национальной идеи состоит в реализации возможностей украинского народа как строообразующего, где Украина предстаёт страной равных возможностей с конституционно определёнными правами и свободами, правовыми нормами взаимодействия государства и общества как составляющих единой и неделимой страны.

Надійшла 14 січня 2016 р.

**АРИСТОТЕЛЬ І ОЛЕКСАНДР ВЕЛИКИЙ:
ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАДОЮ**

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 26–34

Розглянуто проблеми функціонування інформації та видавництва в процесі суспільно-політичних трансформацій часів Античності, розуміння значення слова та видавничої діяльності наразі полководцем Олександром Великим та філософом Аристотелем.

Аристотель був слухачем і вихованцем знаменитої Академії Платона, куди втрапив у сімнадцять років. Часи навчання (а навчався Аристотель в Академії впродовж 20 років — до смерті Платона) не лише збагатили його глибокими знаннями, а й, певно, головне — навчили мислити критично і творчо, сумніватися і відшукувати істину. Пізніше Аристотель заснував і власний навчальний заклад — Лікей, так звану перипатетийську (від грец. *peripatetikos* — прогулюватися) школу, де використав досвід Академії, втім числі комунікаційну “прогулянкову” форму викладання, що стала називною для філософської школи. Глибоко шануючи Платона, записавши і згодом видавши його промови, Аристотель багато в чому переглянув вчення учителя, заперечивши, зокрема, його тезу про первинність ідей над матеріальним світом та запропонувавши власне бачення ідеалу держави. Надаючи важливого значення теоретичним знанням, Аристотель розглядав їх у зв'язку з конкретною практичною (насамперед — політичною) діяльністю, стверджуючи, що “розум полягає не лише у знанні, але і у вмінні використовувати це знання у справі”.

Аристотель залишив після себе так званий Аристотелівський корпус, до якого належать як праці філософа, так і його учнів з різних галузей знань — логіки, етики, природознавства, політики, метафізики, риторики та ін. Деякі з

цих праць були видані самим Аристотелем за життя, авторство деяких йому приписували згодом. Видавнича доля праць так само була різною. За античними джерелами, свої твори філософ заповідав вченому Теофрасту, який свого часу також навчався у Платона, а потім став наступником Аристотеля на посту очільника школи перипатетиків. Від Теофраста рукописи (певно, не всі) перейшли до Нелія із Скепсиса, родичі якого сховали їх згодом від сторонніх зазіхань до погребу, де книги з часом постраждали від вологи. У I столітті до н. е. праці Аристотеля викупив шанувальник книг, філософ-перипатетик Аеллікон, який намагався відновити втрачені місця в рукописах. Після смерті Аеллікона бібліотеку, що йому належала, перевезли до Риму, де збережені твори Аристотеля і були перевидані. Деякі зі списків аристотелівських праць були віднайдені також і в інших місцях, зокрема в Єгипті [16, 14].

Значимими творами Аристотеля, де він, опонуючи певним чином Платону, викладає власне бачення ідеалу держави, її суспільно-політичного устрою, є “Політика” та “Афінська політія”. У трактатах Аристотель постає прихильником поміркованої демократії, державного ладу, де правлять закони. Він визнає за державою право керувати громадянами, піклуватися їх добродійністю, а отже, і встановлювати для них моральні норми. Відпо-

відно до концепції аристократичної держави, де правлять найкращі, правителі повинні прагнути прищепити громадянам добродетель: “Справжня державна людина понад усе піклується добродетеллю, бо вона хоче зробити громадян хорошими людьми, які підкоряються закону” [15, 41].

Філософ розумів значення комунікації в налагодженні державного співжиття та суспільного діалогу для узгодження спільних інтересів. Аристотель доходить висновку, що спілкування є природною ціллю людини, і саме комунікація є механізмом творення держави — політичної організації суспільства. В “Політиці” він пише:

“Будь-яка держава є свого роду спілкування, будь-яке ж спілкування організовується задля якогось блага... більше інших до вищого з благ прагне те спілкування, яке є найважливішими і охоплює собою всі інші спілкування. Це спілкування називається державою або спілкуванням політичним” [12, 95].

Аристотель переконаний, що прагнення до державного спілкування закладене в людську природу, а той, хто першим організував таке спілкування, дав людині величезне благо [11, 443].

Основоположною метою державного співжиття, а отже і спілкування, є, за Аристотелем, досягнення спільного блага, щастя кожним вільним громадянином, на що і має бути спрямована політика — “найголовніша з-поміж усіх наук і мистецтв” [3, 84]. Досягнення блага можливе завдяки встановленню найкращого, тобто найвідповіднішого цій меті, політичного устрою, який повинні запропонувати політики, завдання яких також в облаштуванні спільного життя людей у суспільстві, спрямуванні їх діяльності, вихованні в людях суспільних чеснот, готовності й уміння виконувати громадянський обов’язок, дотримуватися законів і підкорятися владі [16, 171]. Аристотель переконаний також, що громадяни повинні брати участь у справах держави: “Оскільки держава є об’єднанням громадян, то, мабуть, неможливо, щоб громадяни не брали участі в жодній з державних справ... Адже громадяни — члени цієї держави” [3, 35]. Участь громадян у державних

справах є, переконаний Аристотель, також природним, адже природною є саме існування держави, а той, хто внаслідок якихось причин живе поза державою, “або недорозвинена у моральному сенсі істота, або надлюдина... така людина за своєю природою прагне лише війни...” [11, 443].

Спілкування з метою досягнення блага найефективніше, переконаний Аристотель, саме в умовах “правильної” політичної організації суспільства, форми суспільного устрою, який він і називає політією, де управляє більшість громадян, які виражають спільні інтереси. Політія у розумінні Аристотеля — це своєрідна “середня” форма держави, синтез олігархії та демократії, конституційна помірковано-демократична республіка, керівники якої здатні поєднати свободу з порядком, мужність із мудрістю [5, 17–18]. Український політолог Микола Головатий доходить висновку, що, глибоко досліджуючи сутність влади, держави, політичних утворень, проблеми розмежування влади, Аристотель був переконаний, що справжня політична справедливість можлива лише між вільними і рівними людьми, які, пошлемося на самого філософа, є політичними істотами “більшою мірою, ніж бджоли і всякого роду стадні тварини” [3, 17; 14, 42].

Аристотель намагався донести до співгромадян свої політичні погляди, вплинути на них у різний спосіб. Важливого значення він надавав мистецтву красномовства, вочевидь необхідного у налагодженні суспільно-політичних комунікацій і якому присвятив теоретичну працю “Риторика”. На відміну від Платона, який, надаючи перевагу вербальному спілкуванню, вважав риторику “не справжнім” мистецтвом, Аристотель був переконаний, що красномовству потрібно вчитися, воно має бути частиною виховання громадянина, адже саме завдяки красномовству можна донести до суспільства політичні погляди й завдання.

Потрібно, на наш погляд, вести мову і про політичний складник у власне публікаторсько-видавничій діяльності Аристотеля, де він також діяв за певним, видно, планом. Дослідники, зокрема Костянтин Зельїн, ствер-

джують, що вплив політичної теорії на видання Аристотеля був такий значний, так разюче давався взнаки на історичному відображенні, а матеріал, який використовував автор в тих самих “Політіях”, був таким тенденційним, що вести мову про авторську об’єктивність навряд чи доводиться [8, 68].

Досліджуючи й видавництво Аристотеля, відомий науковець Аристид Доватур пише: “Теоретичний трактат Аристотеля “Політика” та науково-політична серія “Політії” тісно пов’язані між собою не лише єдністю політичних поглядів, а й єдиною спрямованістю. Призначені для різних читачів, вони покликані впливати на грецьку громадську думку у певному напрямі” [7, 326]. Розглядаючи “Політії” як науково-популярну серію, що мала виконати певну ідеологічну функцію, науковець звертає увагу і на уміння Аристотеля змінювати літературний стиль викладу тексту залежно від характеру й призначення своїх творів (наразі — для широкого кола читачів) — “від стилю наукової прози до побіжної ділової оповіді” [7, 328].

Твори Аристотеля, спрямовані на осмислення світу і шляхів суспільно-політичних трансформацій, закладали основи та принципи також і редакційно-видавничої підготовки публікацій. Філософ започаткував створення і поширення політико-правових знань у формі наукових трактатів. Публікації Аристотеля були результатом ґрунтовних аналітичних досліджень, що передбачали науково-редакторську та певним чином укладацьку діяльність. Так, готуючи до видання одну з головних своїх праць “Політика”, Аристотель разом з учнями зібрав, проаналізував і зіставив закони та правові акти 158 грецьких полісів, що було з погляду тогочасних наукових досліджень та видавничої практики унікальним. Аристотель — фундатор формальної логіки, яку називав “аналітикою” і сформульовані закони якої (зокрема тотожності, усунення протиріч та виключення третього) стали основою в тім числі й редакторського вивчення та опрацювання текстів творів.

Аристотель-теоретик не був стороннім спостерігачем практичної політики. Вочевидь уникаючи публічної діяльності, він на-

магався у досяжні йому способи впливати на тогочасні суспільно-політичні процеси. І, припустимо, запрошення македонського царя Філіппа стати вчителем-вихователем спадкоємця трону, 13-річного Олександра, сприйняв не лише як своєрідний виклик, а й як дарунок долі.

...Прикладом для Олександра, якого вже сучасники назвуть згодом Великим, був, безперечно, попри всі розбіжності та сімейні негаразди, його батько — цар Македонії Філіпп II, освічений правитель, умілий оратор і політик, уся діяльність якого була спрямована на посилення ролі та місця своєї держави у сучасному йому світі. Блискучий психолог, він, пише відомий австрійський дослідник античності Франц Шахермайр, уміло згладжував усі шорсткості, підтримував друзів, схиляв на свою сторону тих, хто вагався і таким чином обдурював суперника — жоден з політиків не володів так мистецтвом принципу “розподіляй і володарюй”, не умів так віртуозно використовувати пропаганду, обман, відволікаючі маневри, як Філіпп. Проте Філіпп не був “апокаліптичним руйнівником старого світу”. Він, на думку Шахермайра, був “виконавцем рушійних сил історії, які таїлися в надрах македонського суспільства” і лише прагнув удосконалити той світ, з якого вийшов сам, у ньому залишаючись [17, 37–38].

Філіпп II волів дати Олександру належну освіту. Змалечку царевича виховували багато навчителів, на чолі яких стояв родич дружини правителя Олімпіади Леонід, людина, подійкували, сурова і вимоглива. Отримувані знання не були тягарем для юнака, який ріс жвавим на розум і вчинки та не приховував амбіційних намірів. Коли за відсутності царя до Македонії прибули перські послы, розповідає Плутарх, приймав їх і пригощав Олександр. Він сподобався гостям своєю привітністю, а ще тим, що не ставив їм дитячих або беззмістовних запитань, а розпитував їх про довжину доріг, про способи подорожування у глиб Персії, про самого перського царя, його ставлення до ворогів, про збройні сили й могутність Персії: “Послы дивувалися його розважливості і дійшли висновку, що уславлена доблесть Філіппа — це ніщо в порівнянні з

полум'яним духом і жаждою великих подвигів цього юнака” [13, 129].

Попри ґрунтовність знань, які отримував син, Філіпп не “бажав довіряти навчання й нагляд за сином самим тільки вчителям музики та інших предметів загальної освіти”. Очільник Македонії підтримував тісний зв'язок з духовною елітою Еллади і орієнтувався на неї. Він добре знався на працях грецьких філософів, цінував Ісократу і Платонівську Академію. Коли помер Платон, македонський цар влаштував на його честь траурну церемонію, віддаючи таким чином шану одному з великих філософів, яких вважав соратниками у своїх панеллінських намірах і діях. Тож, певно, було цілком закономірним те, що, обираючи вихователя для свого сина Олександра, який підріс, цар і зупинився на кандидатурі одного з найталановитіших та найзнаменитіших вихованців Платона — Аристотеля, який на ту пору вже займався викладацькою діяльністю. Як винагороду, Філіпп запропонував відбудувати рідне місто філософа Стагіру, зруйноване війною, та повернути туди мешканців, які втекли чи перебували в рабстві¹.

Втім, і для самого філософа таке запрошення було важливим. Вивчаючи і розуміючи політику, він бачив Олександра як майбутнього провідника еллінів, і, понад те, наймогутнішого правителя Європи. Вочевидь, припустимо, Аристотелю було не просто професійно цікаво, а й світоглядно важливо долучитися до плекання поглядів молодого лідера. Філософ, пише Фріц Шахермайр, не намагався, як інші, грати помітну роль при дворі і стати впливовим радником царя, адже “його цікавили не двір і влада, а лише довірений йому дорогоцінний матеріал — царствений юнак” [17, 50].

Аристотелеві вдалося привити вихованцю інтерес до знань, який залишався незмінним впродовж усього життя Олександра. Особливого значення філософ надавав викладанню гуманітарних дисциплін. Він знайомив підопічного з еллінським мистецтвом, гомерів-

ськими творами, окремо читав лекції про чесноти й добрі справи правителів. Одним із зацікавлень майбутнього полководця була, стверджують дослідники, і географія. Втім, припускає Плутарх, Олександр, очевидно, вивчав у наставника не тільки науку про мораль і державу та інші “звичні” предмети, а й познайомився з менш доступними й глибшими основами знання, які філософи називали “усними” та “захованими” і не розголошували їх² [13, 130]. Як підсумок, стверджує відомий дослідник політичної історії Давньої Греції Сергій Жебельов, “без перебільшення можна сказати, що жоден громадянин вільної еллінської держави не мав такої ґрунтовної, суто еллінської освіти, яка випала на долю Олександра завдяки Аристотелю” [1, 114].

На чолі Македонії Олександр став у 20-річному віці, після трагічної загибелі батька від руки, ймовірно, замовного вбивці. Попри молодість, він одразу ж міцно взявся за віжки правління, швидко впоравшись із бунтами на підкорених землях. Одним з таких “вогниць спротиву” були Фіви, які першими з грецьких полісів повстали проти македонської влади. Повернувшись з походу на так само знуртовані Балкани, Олександр жорстко розправився з фіванцями: місто було зруйноване, захисників убито, а полонених містян — числом 30 тисяч осіб — продали у рабство. Пощадили македонці лише жерців, тих, хто був проти повстання, та будинок, де колись мешкав знаменитий беотійський поет Піндар — автор численних урочистих гімнів та од на честь переможців спортивних змагань [13, 134]. Були помилувані також і нащадки поета, твори якого Олександр, вочевидь, знав і шанував.

² У “Життєписях” Плутарх повідомляє, що Аристотель багато з того, що викладав Олександрові, опублікував згодом у книгах. Коли про це дізнався Олександр, який саме перебував у воєнному поході в Азії, він написав учителеві гнівного листа, де, зокрема, йшлося: “Ти поступив неправильно, опублікувавши дещо з наук, призначених лише для усного викладання. Чим тоді ми будемо відрізнятися від інших людей, якщо ті самі науки, на яких ми виховувалися, стануть доступними всім без різниці? Я волів би перевершувати інших не стільки владою й могутністю, скільки знанням того, що в житті найкраще!” [13, 130].

¹ Цар виконав обіцяне, поновивши те, що, сам раніше, до слова, і порушив [13, 130].

Олександр любив книжки і у вільний час багато читав, про що збереглися історичні свідчення. Він доручив своєму скарбникові Гарпалу придбавати і надсилати йому нові видання, коли сам перебував у походах. Так, стверджують джерела, він отримував твори Філіста, Евріпіда, Софокла, Есхіла та інші видання. Найголовнішою ж книжкою Олександр називав гомерівську “Іліаду”, читання якої, казав він, є засобом виховання військової доблесті. Примірник твору, виправлений Аристотелем, полководець завжди мав при собі, а коли спочивав, клав його разом з кинджалом під подушку [13, 131, 144]. У зв’язку з цим Плутарх, посилаючись на інших авторів, розповідає, що коли Олександрові принесли скриньку — найцінніше з усього, що було знайдено серед коштовностей і речей володаря Персії Дарія — то він запитав у наближених, що, на їх думку, варто було б зберігати у такій скриньці. Поради були різні, та, вислухавши їх, Олександр сказав, що у скриньці потрібно зберігати також найцінніше, а саме — “Іліаду”, яку одразу ж туди і поклав [13, 147].

Олександр, спостерігаючи, як ніжитья і розкошує його оточення навіть у походах, розсудливо докоряв наближеним за це, адже “немає нічого більш рабського, як розкіш, і більш царського, як праця”, а мета перемоги “полягає в тому, що не робити того, що роблять переможені” [13, 160]. Полководець і справді не надто переймався розкошами. Величезні кошти, здобуті у походах, він спрямовував не лише на підтримання військової могутності та адміністративного апарату, а й на культурницькі та інфраструктурні цілі — відновлення та будівництво храмів, шляхів сполучення, водоканалів, власне розвиток культури. За переказами, цар розпорядився, зокрема, видати значну суму грошей — 800 талантів Аристотелю для його природничих досліджень [1, 130–131].

У походах Олександра неодмінно супроводжував гурт учених, риторів, літераторів, які, окрім спілкування з правителем, займалися за його повелінням також і вихованням молодих воїнів [17, 231]. Олександр не втрачав жодної можливості збагатитися новими знаннями, спілкуючись не лише зі своїми,

а й чужими мудрецькими. Відомо, що одного разу він влаштував змагання так званих гімнософістів — індійських мудреців, яких полонили за те, що ті, ніби, підбурювали проти македонців. Вражений їхніми відповідями на складні запитання, Олександр помилював їх [13, 178–179]. Часто у спілкуванні він вишукував підтвердження, певно, і своїм роздумам про місце та покликання правителя. Плутарх пише: “...Сам Олександр у листі до матері писав, що одержав деякі таємні пророцтва, про які розкаже їй одній, коли приїде. Дехто ж повідомляє, нібито жрець, аби підкреслити свою прихильність до Олександра, хотів привітати його по-грецьки: “О, пайдіон!” (“О, дитино!”). Але внаслідок чужоземної вимови, замінивши кінцевий звук “н” на “с” сказав: “О, пайдіос!” (“О, сину Зевса!”). Олександру припала до вподоби ця помилка, і звідси розійшлася чутка про те, що бог привітав його як сина Зевса. Кажуть також, що Олександр слухав у Єгипті філософа Псаммона і з його викладу він найбільше вподобав твердження про те, що всіма людьми править бог, бо закладена в кожній людині здатність керувати й панувати є божественного походження. Сам Олександр міркував з цього приводу глибше і казав, що бог — це спільний батько всіх людей, але передусім своїми дітьми він вважає найкращих з них” [13, 149].

Біограф звертає увагу і на “подиву гідне” листування Олександра з друзями, на яке він витрачав багато часу, повідомляючи чи дізнаючись навіть про малозначущі події та “дрібниці”³. Думається, що таке застосування кореспонденції не було спонтанним: видатний державний організатор, Олександр вочевидь чудово розумів наскільки важливим є комунікація, і зокрема листування, як засіб інформації та управління.

Окремо у видавничому сенсі варто говорити і про так звані двірцеві або ж царські щоденники, впроваджені Олександром від початку правління. Вів їх, за різними джере-

³ Лише у порівняно невеликому “Життєписі” Плутарха, присвяченому македонцю, про листи Олександра — його чи йому — згадано понад тридцять разів, що свідчить про, безумовно, доволі таки активне використання в комунікації можновладця, кореспонденції.

лами, придворний секретар правителя Евмен Кардианський, який супроводжував Олександра Великого. “Щоденники” стали джерелом творів багатьох пізніших дослідників, письменників та видавців: в них у хронологічному порядку фіксували події, що стосувались управління державою, накази, вказівки, відправлення кореспонденції тощо. Мали записи й інше — інформативне — значення: завдяки “щоденникам” найближче оточення царя завжди могло бути в курсі тих справ і подій, що їх стосувалися [4, 21]. Містять “щоденники” детальну інформацію і про останні дні Олександра, коли постало важливе для подальшої долі держави питання про престолонаслідування⁴.

Задумуючи фіксування щоденних подій, правитель мав, очевидно, далекосяжні плани, кінцевою метою яких було, припустимо, увічнення власних звершень. Опосередковано про це пише і знаменитий римлянин Марк Туллій Цицерон, який, певно, захоплювався Олександром Македонським: “Скільки літописців мав, як передають, при собі Олександр Великий! Незважаючи на те, коли він зупинився в Сігеї біля могили Ахілла, сказав: “О щасливий юначе, ти, що знайшов в собі Гомера співця своєї хоробрості!” І мав рацію. Бо коли б не “Гліада”, то могила, яка вкрила тлінні останки героя, засипала б його ім’я...” [2, 420–423].

Перемоги в боях, підкорення все нових земель, звеличення і славослів’я оточення тішили самолюбство, проте водночас і розбещували та туманили голову правителю. Увіривши поступово у свою непогрішність, захопившись східною манерністю та зовнішніми ознаками влади, Олександр, воїн, який був рівним з підлеглими у поході та на полі бою, все більше перетворювався на диктатора, одержимого ідеєю світової монархії. Коли раніше він дослухався до порад, толерував поглядам, що розходилися з його баченням тих чи інших подій та рішень, то тепер безапеляційно панували лише оцінки прави-

⁴ Німецький історик О. Крюгер припускає, що ці відомості могли бути певним чином відредаговані, що, у свою чергу, спричинило до запеклої боротьби за літературу між претендентами на престол [9, 22].

теля, “надто ж він несамолюбив, коли погано висловлювалися про нього, тоді він ставав неблаганним і нещадним...” [13, 161]. У приступі гніву цар убив свого бойового товариша Клита, який посмів перечити йому, за що потім каючись, однак те, що сталося, стверджує життєписець, вселило “у його душу ще більшу сваволю і нехтування закону” [13, 169–170].

Поступово охололи стосунки Македонського і з Аристотелем, якого Олександр раніше “любив... не менше, ніж свого батька, бо, як сам казав, одному він завдячує своїм життям, а другому — відчуттям краси життя”, усіляко підтримував, а тепер ставився до нього з недовірою [13, 131].

Відчуження між правителем і філософом посилювалося після історії з літератором-істориком Каллісфеном, який супроводжував царя у походах з метою описати його звершення та був близьким родичем і так само, як Олександр, учнем Аристотеля. Блискучий і впливовий оратор, яким захоплювалася молодість, він дозволяв собі незалежні й сміливі судження щодо політики Олександра, якого знав з юних літ. Каллісфен рішуче виступив, зокрема, проти впровадження східних церемоній у політичну практику двору, відмовившись падати перед правителем ниць, чим зрештою спонукав Олександра заборонити принизливий для греків звичай і, припускає біограф, “сам себе погубив, бо радше змусив царя це зробити, аніж переконати його” [13, 171]. Каллісфена, за, ймовірно, наклепом, звинуватили у спонуканні⁵ та причетності до “змови пажів” проти Олександра (хоча ніхто із викритих заколотників не вказав на нього навіть під тортурами), закували у кайдани, в яких він невільник і помер, залишившись, втім, вільною людиною.

Небезпека змусила Аристотеля віддалитися від царського двору. Невдовзі ж Олександр Македонський несподівано і важко захворів. Його терзала пропасниця, а всі способи лікування не приносили бажаного результа-

⁵ Плутарх наводить у цьому зв’язку свідчення, що нібито на запитання очільника групи молодих заколотників Гермолая як стати найславнішою людиною, Каллісфен відповів “Треба вбити найславнішу людину” [13, 172].

ту. Писали, що, відчуваючи близьку смерть, Олександр хотів навіть кинутися в ріку Ефрат, щоб зникнути таким чином для людей. Самогубству завадила дружина правителя Роксана, яка зупинила його. На що Олександр ніби сказав, що вона відняла в нього неминущу славу: стати богом... [4, 245].

Про можливе отруєння Олександра заговорили не одразу, а за кілька років після його смерті. Висловлювали різні припущення щодо отрути та можливих мотивів замаху. Однією з версій, про яку згадують різні автори, була та, що отруту для Олександра приготував ніби Аристотель, який боявся за своє життя після того, як дізнався про долю Каллісфена... [4, 244; 13, 187]. Якщо це й справді так, то, припустимо, що навряд чи саме страх був спонукою для філософа: майстер, за класикою жанру, просто знищив творіння свого розуму... Невдовзі після смерті Олександра Аристотель полишив Афіни...

Постаті Аристотеля та Олександра Великого, поряд з іншими видатними діячами Давньої Греції, знакові для розуміння генезису й розвитку видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Античності. Вони жили і діяли у часи як поступальних цивілізаційних зрушень, так і в епоху кризи сучасного їм суспільства, коли поглиблювалися політичні, економічні, соціальні суперечності у середині полісів і між ними та ширшим світом.

Аристотелеві випало багато в чому довершити пошуки давньогрецьких вчених у різних галузях знань, надати їм новаторські наукові формалізованої форми, запропонувати своє бачення суспільно-політичних проблем та державного будівництва.

Заангажований з молодих років македонським двором, перебуваючи поза впливом традицій афінської демократії, Аристотель не був безпристрасним спостерігачем соціально-політичної боротьби, що відбувалася довкола. Маючи своє бачення держави, він пропагував його у працях, які поширював продумано видавничо. Цікаве спостереження щодо цього робить, зокрема, Аристид Доватур, який, аналізуючи структуру Аристотелівської “Політики”, звертає увагу на

взаємозв’язок політичної теорії та практики філософа:

“Є підстави вважати проект, викладений у книгах “Політики”, не продуктом абстрактної думки, а синтезом думок Аристотеля про ідеальний лад та емпіричних даних про діяльність Олександра Македонського на Сході, де виникали нові поліси грецького типу, але в обстановці, не схожій на грецьку дійсність. З такого погляду з’ясується, що книги, в яких констатується те, що відбувається на Сході, поєднується з політичними рекомендаціями, є природним продовженням попередніх книг...” [6, 140–141]⁶.

Аристотель був упевнений, що Олександр Великий, якого він виховував, відтворює його бачення “правильного” державного ладу, де управління здійснює “середній клас”, що становить основу суспільства, а саме управління вибудовується за принципом поєднання аристократичних та демократичних форм правління. І Олександр, як бачиться, справді багато в чому реалізовував “полісний” проект Аристотеля у підкорених та заснованих ним містах. Однак підкорювач земель бачив світ все ж ширше, глобальніше, ніж колишній наставник, у його баченні державного устрою було місце не лише македонцям і грекам, а й “варварам”.

Олександр Македонський здійснив революційний вплив на світовий розвиток. Згадки про його звершення збережені в історичній пам’яті та письмових творах різних народів і держав. Дослідники підраховали, що розповіді про правителя-полководця збереглися на понад 30 мовах світу від Ісландії та Іспанії до Ефіопії та Китаю. Його іменували великим воїном, ідеальним царем, мудрецем і навіть напівбогом, попередником Месії, на його честь називали міста⁷ та складали про нього численні легенди.

⁶ Дослідники простежують тут вплив на Аристотеля його вчителя Платона, який вважав утворення нових поселень — колоній найзручнішим часом для творення нового державного та суспільного ладу.

⁷ Уже за часів Олександра було понад 30 міст з назвою Олександрія, найвідоміша з яких — єгипетська. Ініціатором найменувань найшвидше був сам цар, який таким чином “інформаційно” позначав свою владу на підкорених землях.

Беззаперечний внесок Олександра у культурницький поступ, поширення набутиків грецької цивілізації у світі. З часів Олександра грецька культура, пише, зокрема Сергій Жебелєв, яка мала до того місцевий, суто національний характер, стає загальносвітовою, вселенською, їй починають коритися також негрецькі народи, які, у свою чергу, також, втім, впливають на культуру еллінську [1, 114].

Об'єднавши народи і культури, Македонський заклав основи до подальших інтеграційних зрушень і розбудови світових держав, Римської імперії, очільники якої завжди мали перед собою приклад Великого державця, на якого, безперечно, рівнялися у здійсненні своїх намірів та влади. Значення й роль Олександра стали значимими не лише завдяки вродженим талантам, а й значною мірою завдяки базисним світоглядним парадигмам, що сформувалися в тім числі (а, можливо, й передусім) творами найкращих давньогрецьких літераторів; філософськими та іншими виданнями; просвітою наставників, найпершим з яких, безумовно, є Аристотель, якого, за висловом також видатного державника Шарля де Голля (1890–1970 рр.), “ми завжди, врешті-решт, знаходимо в основі усіх перемог Олександра Македонського” [10, 27].

Література

1. Александр Великий в легендах и исследованиях Востока и Запада / сост. Е. В. Косолюбова. — М.: Алетей, 2000. — 384 с.
2. Антична література: хрестоматія / упоряд. О. І. Білецький. — К.: Рад. шк., 1968. — 612 с.
3. Арістотель. Політика / Арістотель; [пер. з давньогр. та перед. О. Кислюка]. — К.: Основи, 2000. — 239 с.
4. Арриан. Поход Александра / Арриан. — М.: Миф, 1993. — 270 с.
5. Беляева О. М. Полития как наилучшая форма правления, по Аристотелю / О. М. Беляева // Вест. Пермского ун-та. Юрид. науки. — Вып. 1(19). — 2013. — С. 15–20.
6. Доватур А. И. Структура Политики Аристотеля / А. И. Доватур // Древние цивилизации: Греция. Эллинизм. Причерноморье (Избранные статьи из журнала “Вестник древней истории”). — С. 130–141.
7. Доватур А. Политика и политии Аристотеля / А. Доватур. — М.: Ленинград: Наука, 1965. — 390 с.
8. Зельин К. К. Борьба политических группировок в Аттике в VI в. до н. э. / К. К. Зельин. — М.: Наука, 1964. — 272 с.
9. Крюгер О. О. Арриан и его труд “Поход Александра” / О. О. Крюгер // Арриан. Поход Александра. — М.: Миф, 1993. — С. 6–94.
10. Мачин И. Ф. История политических и правовых учений / И. Ф. Мачин. — М.: Высш. образов., Юрайт-Издат, 2009. — 412 с.
11. Мухаев Р. Т. История политических и правовых учений / Р. Т. Мухаев. — М.: Приор-издат, 2004. — 608 с.
12. Мыслители Греции. От мифа к логике: сочинения / сост. В. В. Шкода. — М.: Эксмо-Пресс; Х.: Фолио, 1998. — 832 с.
13. Плутарх. Порівняльні життєписи / Плутарх. — К.: Дніпро, 1991. — 448 с.
14. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
15. Ткаченко В. В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій та давньоримській цивілізаціях: навч. посіб. / В. В. Ткаченко. — К.: МАУП, 2005. — 384 с.
16. Чанышев А. Н. Аристотель / А. Н. Чанышев. — [2-е изд., доп.]. — М.: Мысль, 1987. — 221 с. — (Серия “Мыслители прошлого”).
17. Шахермайр Ф. Александр Македонский / Ф. Шахермайр; [пер с нем. М. Н. Ботвинника, Б. Функа; послесл. М. Н. Ботвинника, А. А. Нейхарт]. — [2-е изд., испр.]. — М.: Наука, 1986. — 384 с. — (Серия “По следам исчезнувших культур Востока”).

Доля суспільно-політичних змін прямо залежна не лише від цивілізаційно-об'єктивних чинників, а й значною мірою від спроможності тих, хто опинився на чолі поступу, усвідомлювати необхідність змін і сприяти їм. Розуміння суспільних процесів, бачення суспільно-політичного устрою, напрямів та засобів державного будівництва є базисними для поступального чи навпаки — регресного розвитку суспільства. У цьому сенсі повчальною є історія двох великих греків — філософа-енциклопедиста, автора численних науково-літературних творів Аристотеля (384–322 рр. до н. е.), та правителя-полководця Олександра Македонського (356–323 рр. до н. е.), які пов'язані

між собою не лише часом, а й історією стосунків та особистісно світоглядних трансформацій, що впливали на розвиток усього Стародавнього світу.

The fate of political changes depends not only on civilizational and objective factors, but also on the abilities of those who found themselves in charge of development and realized the need of changes. The understanding of social processes, the vision of the political system, directions and means of state-building are basic for either evolutionary or regressive progress of society. In this sense, instructive is the story of two great Greeks. Aristotle was a philosopher and lexicographer, author of numerous scientific and literary works (384–322 years. BC. E.). And the second is ruler-commander Alexander Macedonian (356–323 years. BC. E.). They are linked not only by time, but also a history of personal relationships and ideological transformations that have influenced the development of the entire ancient world.

Судьба общественно-политических изменений прямо зависима не только от цивилизационно-объективных факторов, но и во многом от способности тех, кто оказался во главе прогресса, осознавать необходимость перемен и помогать им. Понимание общественных процессов, видение общественно-политического строя, направлений и средств государственного строительства являются базисными для поступательного или наоборот — регрессного развития общества. В этом смысле поучительной является история двух великих греков — философа-энциклопедиста, автора многочисленных научно-литературных произведений Аристотеля (384–322 гг. до н. э.), и правителя-полководца Александра Македонского (356–323 гг. до н. э.), которые связаны между собой не только временем, но также историей отношений и личностных мировоззренческих трансформаций, которые влияли на развитие всего Древнего мира.

Надійшла 18 грудня 2015 р.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ НОВОГО СОЮЗУ В БАЛТО-ЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ, ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 35–42

Розглянуто геополітичні проекти трансформації Балто-Чорномор'я. Проаналізовано перспективи створення в регіоні оборонного воєнно-політичного союзу та потенціальної участі в ньому України.

Після розпаду соціалістичної системи на початку 1990-х років відбулася докорінна трансформація геополітичної структури Центральної та Східної Європи. Більшість країн Балто-Чорноморського регіону поступово приєдналася до Заходу, а над рештою намагалася зберегти контроль Росія. Сучасна імперська експансія Російської Федерації, що виявилася в анексії Криму та “гібридній війні” на Донбасі, призвела до біполярного протистояння в регіоні. Саме конфронтація між Росією та Заходом стимулювала розробку проектів створення в Балто-Чорномор'ї нових об'єднань країн.

Проблематика формування інтеграційних структур у Балто-Чорноморському регіоні була і залишається предметом численних наукових розвідок вчених із переважно європейських країн. Серед українських дослідників можемо відзначити В. Манжолу, Б. Парахонського, Т. Стародуб, І. Туряницю, М. Гладис, Л. Россоху, Г. Шелест, С. Ярьоменка та ін. Попри наявність численних праць, у більшості своїй присвячених планам (програмам) економічної інтеграції в Балто-Чорномор'ї, вельми актуальним науково-теоретичним завданням є дослідження потенціальних геополітичних проектів у цьому регіоні.

Виявимо основні особливості геополітичних проектів у Балто-Чорноморському регіоні й проаналізуємо перспективи реалізації

проекту формування нового воєнно-політичного блоку та роль України в ньому.

Для досягнення головних стратегічних цілей геополітичних акторів створюються відповідні моделі об'єктів, процесів та явищ. Геополітичні моделі впливають на формування світогляду політичних еліт та населення певних суспільно-територіальних систем. Така модель може слугувати за підґрунтя для подальшого проектування. Загалом геополітичний проект трактуємо як стратегічний план дій певного актора, спрямований на трансформацію геопросторової структури тієї чи іншої політичної системи. Проект може також передбачати здійснення певних оперативних-тактичних заходів у політичній сфері. У принципі геополітичні проекти розробляються для потреб окремих держав, їхніх угруповань або союзів, міжнародних організацій чи інших акторів. В якості об'єктів геополітичного проектування можуть виступати регіони та субрегіони світу, окремі держави або регіони всередині країн. У більшості випадків геополітичні проекти артикулюються як плани, програми чи просто проекти. Для практичного втілення геополітичного проекту потрібні: політична воля актора, достатній рівень суспільної підтримки його стратегічного плану, застосування відповідних ресурсів (військових, фінансових, демографічних, науково-технологічних,

комунікаційних, культурно-інформаційних тощо).

Актуальним питанням є розроблення багатосторонніх регіональних геополітичних проектів. З погляду теорії міжнародних відносин багатосторонність традиційно виявлялася у формі угод, що мали регулювати різні питання і проблеми відносин між учасниками міжнародних відносин [12, 567]. Багатосторонній регіональний геополітичний проект в ідеалі має максимально відповідати інтересам усіх потенційних учасників. Однак геополітичні інтереси окремих державних акторів можуть істотно різнитися чи навіть бути несумісними. В останньому випадку розроблення спільного проекту неможливе. Важливо також враховувати вплив зовнішніх акторів на політику держав-учасниць проекту та функціонування створених ними багатосторонніх інститутів співробітництва. Особливо значущою для формування та функціонування регіональних систем є роль геополітики сучасних неоімперій.

Як зазначалося, нині набули неабиякої актуальності геополітичні проекти трансформації Балто-Чорномор'я. Цей рівнинний регіон, розташований між Балтійським та Чорним морями, дренований ріками, що належать до басейнів названих морів, не має на сході та заході чітких фізико-географічних меж, крім розташованих на південному заході Карпат. У літературі Балто-Чорноморський регіон виділяють також з урахуванням історичних, культурно-цивілізаційних, економічних та політичних чинників. Окремі автори можуть включати до нього навіть Фінляндію, Румунію, Болгарію, Туреччину чи Грузію.

В історичному минулому провідною геополітичною віссю розвитку регіону була “Північ–Південь” (підтвердженням чого була політична й економічна консолідація вздовж шляху “із варягів у греки”). У середньовічній та ранньомодерній історії найбільшими регіональними геополітичними конструкціями можна вважати Київську Русь, Велике князівство Литовське та Річ Посполиту. У XVIII ст. Російська імперія встановила свій геополітичний контроль над майже всім Балто-Чорномор'ям.

Ще в XIX ст. серед польської інтелектуальної еліти набула поширення “ягеллонська ідея”, яка при всіх її варіаціях полягала в об'єднанні польських, литовських, українських та білоруських земель під егідою Польщі. На рубежі XIX–XX ст. набула популярності геополітична модель відродження Речі Посполитої у форматі “від Балтійського моря до Чорного”, що відобразилося в польському суспільному менталітеті [13, 303]. Ю. Пілсудський після Першої світової війни висунув геополітичний за свою сутністю проєкт “Międzymorze” (“Міжмор'я”), запропонувавши об'єднати до своєрідної конфедерації (під егідою Польщі) країни між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями [10]. “Санітарний кордон” для ізоляції СРСР, що був сформований у цей період головними державами Антанти з країн Центральної та Східної Європи, також можна розглядати як свого роду західний регіональний геополітичний проєкт.

Українськими науковцями також пропонувалися регіональні геополітичні проєкти. Насамперед слід відзначити С. Рудницького, який ще в 1920 р. висунув ідею створити Балтійсько-Понтійську федерацію у складі Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі та України, стимулом для якої мало стати “протипротивенство до централістичної Росії й імперіялістичної Польщі” [4, 154]. Провідна роль у цьому нездійсненому проєкті відводилася саме Україні. У 1940 р. інший український вчений Ю. Липа оприлюднив Чорноморську доктрину, яка передбачала союз (конфедерацію) країн Чорноморського басейну [2]. На думку дослідника, саме Україні має належати чільна роль у “зближенні чорноморських держав для економічної й політичної співпраці” [2, 98]. Цей проєкт також виявився далеким від реалізації.

Після Другої світової війни, опинившись за “залізною завісою”, країни Центральної Європи стали сателітами Радянської імперії — її зовнішньою “периферією”, а Естонія, Латвія, Литва, Білорусія, Україна і Молдова входили до складу СРСР як союзні республіки — були внутрішньою “периферією” імперії.

У процесі геополітичних трансформацій постбіполярного періоду колишні центральноевропейські сателіти СРСР та республіки Балтії приєдналися до Заходу, Білорусь зав'язала союзницькі відносини з Росією, а Україна і Молдова стали геополітично нестійкими “нейтральними” державами. У 1990-х та на початку 2000-х рр. політиками та вченими висувалися численні проекти інтеграції країн “Балто-Чорноморської вісі”. Масштабні проекти “Ющенко–Саакашвілі” щодо модернізації ГУАМ та перетворення її в Організацію за демократію й економічний розвиток (ГУАМ–ОДЕР), а також формування Балто-Чорноморсько-Каспійського регіонального об'єднання — Співдружності демократичного вибору відповідали принципам багатостороннього співробітництва. Проте названі взаємопов'язані проекти, по суті, залишилися на рівні декларацій, не отримали повноцінного розвитку через недостатній рівень зацікавленості та готовності країн-учасниць, а після зміни вищого політичного керівництва в державах-ініціаторах — Україні та Грузії — взагалі припинили існування. Вагомим деструктивним чинником була також геополітика Росії, спрямована на дезінтеграцію цих інтеграційних структур, які вона вважала сформованими проти неї.

На сучасний розвиток більшості країн Балто-Чорноморського регіону визначальний вплив має Захід як макроімперія. В Європі домінує невід'ємна складова Заходу — ЄС як неоімперська децентралізована геополітична система. Для населення колишніх країн соціалізму вельми привабливою є європейська модель правової демократичної держави з ринковою економікою й суспільством соціального благополуччя. Ті держави Балто-Чорномор'я, що приєдналися до ЄС, поступилися частиною свого суверенітету на користь спільних інституцій Євросоюзу, але зберегли достатньо широкі можливості користуватися переважною більшістю своїх суверенних прав.

Досить прогресивна програма “Східного партнерства” щодо шести пострадянських країн, ухвалена в 2009 р., мала на меті прискорення політичної та економічної інтеграції

між ЄС та країнами-партнерами. В Україні цей проект ЄС вступив у гостру конкуренцію з російським проектом Митного союзу, що значною мірою послугувало каталізатором радикальних політичних перетворень у країні. Укладення в 2014 р. угод між ЄС та Грузією, Молдовою й Україною щодо асоціації (та зон вільної торгівлі) було для названих країн істотним досягненням, яке, проте, не дає їм можливості реалізувати на повну потужність свій євроінтеграційний потенціал і не гарантує майбутній вступ до Євросоюзу. Учасники Ризького саміту “Східного партнерства” в травні 2015 р. у спільній Декларації підтримали збереження незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України [9], хоча Білорусь і Вірменія відмовилися засудити анексію Росією Криму. Попри певні економічні вигоди для країн-учасниць “Східного партнерства”, потенціальні можливості цієї програми вже не задовольняють інтереси більшості країн Балто-Чорномор'я, зацікавлених у поглибленні політичної та економічної інтеграції. Нова модель програми, запропонована Е. Рінкевичем, передбачала її оновлення завдяки залученню США (трансформація “Східного партнерства” в “Євроатлантичне Східне партнерство”) та визначення для країн-партнерів чітких перспектив повноцінного членства в ЄС [6]. Однак провідні країни ЄС не зацікавлені в таких кардинальних трансформаціях. Загалом Захід розширив свою сферу впливу у Східній Європі, і приєднання України та Молдови до євроінтеграційних проектів призводить до їхнього перетворення в геополітичну та гео економічну “периферію” ЄС.

Експансія в 2014–2015 рр. Росії до України актуалізувала в європейських країнах проблему захисту від зовнішньої агресії. Сучасний ЄС фактично не має системи оборони від потенційної агресії. Спільна політика безпеки та оборони (CSDP) Євросоюзу, попри розвиток відповідних інститутів (зокрема, Єврокорпусу), функціонально не спроможна забезпечити надійний захист країн-членів. Навіть нинішня конфронтація з Росією не призведе до докорінної трансформації Євросоюзу в більш дієздатну, з погляду оборони,

неоімперську геополітичну систему. Тому зрозумілим є покладання країнами Європи провідних функцій у сфері європейської безпеки та оборони на цілком дієздатний Північноатлантичний альянс.

Внаслідок розширення НАТО на Схід в 1999 та 2004 рр. більшість країн регіону стали повноцінними членами Альянсу. У 2014–2015 рр. відбулося політичне зміцнення Альянсу, збільшення і вдосконалення сил реагування, ескалація дії спільних програм, проведення навчань та інших форм співробітництва країн-членів, формування нової штабної інфраструктури в країнах Центральної та Східної Європи. Стрімко активізувала та розвиває свою співпрацю з НАТО Україна. На особливу увагу заслуговує нинішнє нарощування в Європі силового потенціалу США і зростання їхньої ролі у справі захисту європейської безпеки.

Попри прогресивні тенденції модернізації, у рамках Альянсу зберігаються протиріччя між “старими” та “новими” членами. Поняття “нова Європа” вживається відтоді, коли, формуючи в 2003 р. коаліцію для вторгнення до Іраку, Д. Рамсфельд зустрів опір з боку Німеччини та Франції (“старої Європи”) і протиставив їм “величезну кількість інших країн у Європі” [11], які готові були підтримати США. Нині, коли потрібне “стримування” Росії, протиріччя між “старими” та “новими” європейськими країнами відійшли на “задній план”, але не зникли. Провідні західноєвропейські держави не відчують загрози від Росії, не бажають мати зайві витрати на оборону і вважають для себе не вигідним посилення США в Європі. Хоча Альянс загалом володіє надзвичайною обороноздатністю, велику роль у ньому відіграють “старі” члени, які не ризикують проводити геополітику різкої (“фронтальної”) конфронтації з Росією. Крім того, Захід зацікавлений у стратегічній співпраці з Росією щодо боротьби з ісламським тероризмом на Близькому Сході.

Натомість країни Балто-Чорноморського регіону безпосередньо відчують загрозу з боку РФ, а загальноєвропейська система безпеки в рамках євроатлантичної спільноти виявляється недостатньо ефектив-

ною, ще й вона, зрозуміло, не поширюється на ті країни, що не є членами НАТО. Отже, саме сек'юритизація сучасної імперської геополітики Росії є головним стимулом для проектування нового воєнно-політичного об'єднання країн регіону, яке умовно назвемо “Балто-Чорноморським союзом”. Стратегічною метою потенціального блоку держав є спільна оборона проти експансії РФ. Попри наявні тактичні розбіжності, політичні еліти більшості країн Балто-Чорномор'я, маючи достатню суспільну підтримку, виявляють волю та рішучість протидіяти російському експансіонізму. Для реалізації такого масштабного проекту потрібні великі ресурси. Значну частину витрат на свою оборону країни регіону прагнуть перекласти на могутнього союзника [7], вони зацікавлені в безпосередньому залученні фінансових, технологічних та військових ресурсів США. Крім військової інфраструктури НАТО, в окремих країнах Балто-Чорномор'я на їхнє прохання відбувається розміщення мережі американських військових баз та об'єктів. Америка виглядає найбільш зацікавленим зовнішнім актором у реалізації геополітичного проекту “Інтермаріуму” — створення поясу “буферних” країн для “стримування” РФ [Там само]. Такі плани США, на нашу думку, значною мірою відповідають стратегічним інтересам більшості держав Західної Європи, оскільки для них вигідний “буферний пояс” для ізоляції РФ від себе. Підкреслимо, що воєнно-політичний Балто-Чорноморський союз, у разі його виникнення, матиме оборонний характер і буде не заміною НАТО, а доповненням до нього.

Наука геоекономіка розглядає нову інтеграційну структуру як таку, що не принесе країнам-учасникам великих вигід, хоча розвиток співробітництва в військово-технічній галузі, реалізація спільних проектів розбудови об'єктів військової інфраструктури, транспортних комунікацій, зрозуміло, позитивно вплинуть на функціонування їхніх економік.

Росія проводить в Балто-Чорномор'ї неоімперську геополітику, маючи для цього досить міцні стратегічні позиції. “Ключове” положення в регіоні належить Білорусі, яка залишається єдиним східноєвропейським со-

юзником РФ. В оточенні країн ЄС/НАТО, проте з виходом до Балтійського моря, розташований російський напівексклав — Калінінградська область — плацдарм з численними військовими базами. На межі України та Молдови знаходиться ще один російський геополітичний плацдарм — квазідержавка Придністров'я. Анексований у 2014 р. в Україні Крим перетворює Росію на свій головний плацдарм в басейні Чорного моря.

Серед країн Балто-Чорномор'я найбільшу зацікавленість у реалізації нового геополітичного проекту виявляє Польща, яка володіє найбільшим економічним потенціалом у регіоні. У правлячій політичній еліті на чолі з новим президентом А. Дудою спостерігається політична воля взяти на себе організацію й координацію взаємодії між потенціальними країнами-учасниками проекту. Важлива роль Польщі в оборонному союзі відповідає також інтересам США [8]. Реанімація “ягеллонської” геополітики підтримується значною частиною польських інтелектуальних кіл. Отже, саме Польща спроможна взяти на себе організаційні функції в розбудові нової геополітичної архітектури Балто-Чорномор'я.

Естонія, Латвія та Литва в 2004 р. вступили до ЄС та НАТО і, тим самим, певною мірою забезпечили свій захист від РФ. У цих країнах поширене усвідомлення того, що вони перебувають у стані постійної воєнної загрози з боку Росії. За сучасних умов країни Балтії не можуть покластися на механізми CSDP, тому цілком логічно, що вони вбачають саме в НАТО основного гаранта їхньої безпеки, суверенітету та територіальної цілісності [1, 82]. При визначенні стратегії функціонування системи НАТО вони, разом з Польщею та Румунією, займають, як правило, проамериканські позиції. Положення ст. 5 Вашингтонського договору від 1949 р. про допомогу кожній з країн НАТО у випадку збройного нападу на неї залишаються непорушними. Однак вважаємо, що країни Балтії мають враховувати небезпеку того, що в разі агресії РФ проти якоїсь із них, у НАТО може статися “розкол”, й окремі європейські “старі” (чи навіть “нові”) члени Альянсу не братимуть участь у воєнних діях проти Росії.

Тому геополітичним інтересам країн Балтії відповідає створення на додаток до НАТО нового регіонального воєнно-політичного союзу під егідою США. Як наслідок, вони разом з Польщею спроможні утворити Балтійську субрегіональну підсистему потенціального блоку.

Центральне положення в Балто-Чорноморському регіоні належить Білорусі, яка в “широтному” напрямку розташована між Росією й Центральною Європою, а в “меридіональному” — між Балтійським та Чорноморським басейнами. Вельми показово, що проектом Ю. Липи передбачалося фактичне об'єднання Білорусі й України: “державна спільність з Білоруссю — питання життя для України” [2, 18]. Проте сучасна Білорусь має авторитарний політичний режим і пов'язана тісними союзницькими відносинами з РФ. Тому за умов існування в Білорусі нинішнього режиму її участь в проекті союзу Балто-Чорномор'я неможлива.

За нинішньої геополітичної ситуації найбільш зацікавленою в новому альянсі має бути Україна. Відмовившись у грудні 2014 р. від політики позаблоковості, вона прагне до співпраці з НАТО й досягнення повної відповідності критеріям цієї організації з метою набуття у майбутньому членства в ній “з метою отримання дієвих гарантій державного суверенітету та територіальної цілісності України” [5]. Однак вступ України до НАТО в найближчому майбутньому є дуже проблематичним, оскільки частина “старих” членів Альянсу налаштована проти, передбачаючи, що це призведе до загострення відносин з Росією. За цих умов дієвим гарантом захисту безпеки може виступити лише Америка, тому поглиблення стратегічного партнерства зі США вважається для України головним зовнішньополітичним пріоритетом [Там само]. Зважимо на “двоєку” позицію Заходу щодо України: з одного боку західні країни надають Україні підтримку, з іншого — навіть представники впливових кіл США вважають оптимальним варіантом, коли зорієнтована на Захід, але нейтральна Україна утворить “буферну” зону, не поглиблюючи конфронтації з Росією [8]. У такій складній ситуації

ефективне воєнно-політичне співробітництво із союзниками-сусідами, що також вбачають сенс об'єднання в протистоянні експансії з боку Росії, є для України питанням державного виживання.

Після анексії Криму Росія істотно збільшила сферу свого геополітичного впливу в басейні Чорного моря. Варто погодитися з думкою, що “система чорноморської безпеки має будуватися на жорсткій протидії імперським амбіціям Російської Федерації” [3, 27]. Серед причорноморських країн Румунія виглядає досить зацікавленою стороною у формуванні нового союзу. Крім захисту від російської експансії, вона прагне підвищити свій геополітичний статус в регіоні і досягнути іредентистської мети — возз'єднатися з Молдовою. Участь Румунії в потенціальному союзі відповідає стратегічним інтересам США і знайде їхню підтримку [8]. Молдова обрала західний вектор розвитку, і для захисту своєї безпеки та врегулювання Придністровської проблеми їй також доцільно взяти участь у новому альянсі. Болгарія, не відчуваючи безпосередньої російської загрози, навряд чи приєднається до Балто-Чорноморського союзу, проте співпраця з нею в рамках окремих програм може бути взаємовигідною.

На особливу увагу заслуговує позиція Туреччини. Як порівняно потужна регіональна держава та член НАТО вона має власні геополітичні інтереси в Причорномор'ї і традиційно не вважала за доцільне залучення Альянсу до створення моделі регіональної безпеки [3, 25], не бажаючи конфронтації з Росією. Припускаємо, що за сучасної геополітичної ситуації в басейні Чорного моря Туреччина, не приєднуючись до нового альянсу, зацікавлена у військово-політичній співпраці з іншими країнами щодо захисту від експансії Росії в регіоні.

Розташована на сході Чорноморського басейну Грузія вважає загрозу з боку РФ для себе критичною, прагне до повернення Абхазії та Південної Осетії, а співпраця з НАТО не дає гарантій безпеки. Тому її приєднання до геополітичного проекту, орієнтованому на захист від РФ, є цілком можливим. Отже, Україна, Румунія, Молдова та Грузія зможуть

сформувати Чорноморську субрегіональну підсистему нового союзу.

Таким чином, у принципі можливе створення Балто-Чорноморського альянсу в складі Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Молдови, Грузії та України. Припускаємо, що неформальним стратегічним “центром управління” та “спонсором” Балто-Чорноморського альянсу стануть США. На Польщу, імовірно, можуть бути покладені функції головного оперативно-тактичного та координаційного “центру” союзу. Дуже перспективним напрямом діяльності майбутнього альянсу може стати створення в Балто-Чорноморському регіоні, завдяки зусиллям насамперед США, а також інших країн НАТО, системи ПРО (інтегрованої з ЄвроПРО). Підтвердженням корисності регіонального військового співробітництва є українсько-польсько-литовська бригада, яка нині успішно формується.

На етапі жорсткого протистояння з Росією геополітичним інтересам держав Західної Європи загалом відповідає проект відгородження від потенціального агресора “санітарним кордоном”. Проте довготривала біполярна конфронтація з РФ не відповідає стратегічним інтересам провідних країн ЄС, особливо Німеччини та Франції. Тому в разі поліпшення відносин між ЄС та Росією ставлення з боку цих та деяких інших європейських країн до проамериканського блоку в Східній Європі може змінитися з цілком лояльного на індиферентне чи навіть негативне. За найбільш песимістичного сценарію Балтійська субрегіональна підсистема союзу може виявитися “затиснутою” між двома партнерами — Росією та Німеччиною.

Отже, головним стимулом для реалізації проекту Балто-Чорноморського союзу є сек'юритизація сучасної російської геополітики. Потенціальний оборонний альянс країн Балто-Чорномор'я спрямований не замінити НАТО, а стати додатком до нього для захисту безпеки всього Заходу від експансії РФ. Щодо “стримування” Росії новий союз спиратиметься на власний силовий потенціал, військову потугу НАТО та особливу допомогу США, які спроможні взяти на

себе неформальне керівництво геополітичним проектом. У структурі Балто-Чорноморського союзу доцільно сформувавши дві субрегіональні підсистеми — Балтійську та Чорноморську. На Польщу може бути покладена місія “координатора” реалізації геополітичного проекту. Важливою проблемою є ресурсне забезпечення потенціального союзу. У разі поліпшення відносин між провідними країнами ЄС та Росією новий союз може опинитися в несприятливому геополітичному положенні. У найближчі роки Україна не матиме можливості вступити до НАТО, і захист власної безпеки буде змушена здійснювати сама. Тому для України створення нового воєнно-політичного союзу та участь у ньому є життєво необхідним (екзистенціальним) геополітичним інтересом.

Література

1. Гладиш М. Л. Балтійський вимір Європейської політики безпеки та оборони / М. Л. Гладиш, О. А. Краєвська // Грани. — 2015. — № 4. — С. 80–85.
2. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія [Текст]: у 2 т. Чорноморська доктрина. Чорноморський простір (Атлас). Розподіл Росії / Ю. Липа; упоряд. О. Мислива, В. Яременко; передм. М. Головатий. — К.: МАУП, 2007. — Т. 2. — 392 с.
3. Парохонський Б. О. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: аналіт. доп. / Б. О. Парохонський, Г. М. Яворська; за заг. ред. К. А. Кононенка. — К.: НІСД, 2014. — 48 с.
4. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Л. Рудницький; упор., передм. О. І. Шаблія. — Л.: Світ, 1994. — 416 с.
5. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. № 287/2015 “Про Стратегію національної безпеки України” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
6. Foreign Minister Rinkēvičs urges to transform Eastern Partnership into Euro-Atlantic Eastern Partnership [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.lv/en/news/latest-news/13631>
7. Friedman G. Borderlands: The New Strategic Landscape [Електронний ресурс]. Stratfor. 2014. May 6. — Режим доступу: <https://www.stratfor.com/weekly/borderlands-new-strategic-landscape>
8. Friedman G. Borderlands: The View Beyond Ukraine [Електронний ресурс]. Stratfor. 2014. June 10. — Режим доступу: <https://www.stratfor.com/weekly/borderlands-view-beyond-ukraine>
9. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit (Riga, 21–22 May 2015) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/05/riga-declaration-220515-final_pdf
10. Okulewicz P. Koncepcja “Miedzymorza” w Mysli i Praktyce Politycznej Obozu Jozefa Pilsudskiego w Latach 1918–1926 / P. Okulewicz. — Poznan: Wydawn. Poznanskie, 2001. — 417 s.
11. Outrage at “old Europe” remarks [Електронний ресурс] // BBC. 2003. 23 January. — Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2687403.stm>
12. Ruggie J. G. Multilateralism: The Anatomy of an Institution / J. G. Ruggie // International Organization. — 1992. — Vol. 46. — P. 561–598.
13. Troebst S. “Intermarium” and “Wedding to the Sea”: Politics of History and Mental Mapping in East Central Europe / S. Troebst // European Review of History. — 2003. — Vol. 10. — № 2. — P. 293–321.

Польські та українські геополітичні проекти трансформації Балто-Чорноморського регіону розроблялися ще в період між двома світовими війнами. За сучасних умов країни Центральної та Східної Європи можуть реалізувати геополітичний проект оборонного союзу (на додаток до НАТО) для захисту від імперської експансії Російської Федерації. Країни Заходу зацікавлені у створенні “санітарного кордону” для ізоляції Європи від Росії. Україна може стати важливим учасником геополітичного проекту нового військово-політичного союзу в Балтійсько-Чорноморському регіоні.

Polish and Ukrainian geopolitical projects of transformation the Baltic-Black Sea region have been developed in the period between two world wars. In contemporary conditions the countries of the Central and Eastern Europe may implement a geopolitical project of defensive alliance (in addition to the NATO) to protect against the imperial expansion of the Russian Federation. Western

countries are interested in the creation of a “cordon sanitaire” to isolate Russia from Europe. Ukraine may become an important member of the geopolitical project of the new military-political alliance in the Baltic-Black Sea region.

Польские и украинские геополитические проекты трансформации Балто-Черноморского региона разрабатывались еще в период между двумя мировыми войнами. В современных условиях страны Центральной и Восточной Европы могут реализовать геополитический проект оборонительного союза (в дополнение к НАТО) для защиты от имперской экспансии Российской Федерации. Страны Запада заинтересованы в создании “санитарного кордона” для изоляции Европы от России. Украина может стать важным участником геополитического проекта нового военно-политического союза в Балто-Черноморском регионе.

Надійшла 4 грудня 2015 р.

**КРАЙНІ ПРАВІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЧЧИНІ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
(НА ПРИКЛАДІ ПАРТІЇ “РЕСПУБЛІКАНЦІ”)**

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 43–49

Висвітлено історію становлення крайніх правих політичних партій в Німеччині через виокремлення трьох основних етапів та надання короткої характеристики кожному з них. Розглянуто головні причини виникнення партії “Республіканці” та специфіку її розвитку. Розкрито еволюцію її ідеологічних засад та історію електоральних успіхів.

Характеризуючи історію крайніх правих політичних партій сучасної Німеччини, дослідники, як правило, виокремлюють три основні етапи їхнього розвитку. Перший з них розпочався після завершення Другої світової війни і тривав до середини 1950-х рр. У цей час було створено сім крайніх правих політичних партій — Асоціація за економічне відновлення (1945 р.), Німецька консервативна партія — Німецька крайня партія (1949 р.), Група дій / Європейський народний рух Німеччини (1949 р.), Соціалістична імперська партія (1949 р.), Німецька спільнота (1949 р.), Загальнونیмецький блок / Союз вигнаних і безправних (1950 р.) та Німецька імперська партія (1950 р.). На початку своєї діяльності ці політичні сили були доволі популярними і здобули високий рівень підтримки на виборах до федерального парламенту в 1949 р. та до місцевих органів влади. Наприклад, на земельних виборах у Баварії Асоціація за економічне відновлення одержала 7,4 % голосів, у Нижній Саксонії за Соціалістичну імперську партію проголосували 11 %, у Бремені — 7,7 % [3]. Однак цей успіх був короточасним, і після заборони у 1952 р. найбільш радикальної Соціалістичної імперської партії (яка проголосила владу в країні неконституційною, а єдиним легітимним правителем —

наступника Гітлера Карла Деніца) підтримка усіх крайніх правих почала знижуватись і вони, зрештою, стали маргінальними, отримуючи дуже низькі результати навіть на місцевому рівні.

Перший етап розвитку крайніх правих політичних партій в Німеччині розпочався у середині 1960-х рр. Найактивнішою залишалась Німецька імперська партія, але і вона вступила у період кризи через внутрішньопартійні конфлікти і розколи. Намагаючись подолати ці проблеми, керівництво партії своїми зусиллями об'єднало розрізнені крайні праві сили в країні, що призвело до формування у 1964 р. Націонал-демократичної партії Німеччини. Її активізація та електоральні успіхи і стали основою для початку другого етапу історії крайніх правих політичних партій. Її специфіка полягала у прагненні НДПН та інших крайніх правих максимально дистанціюватись від нацистського минулого при одночасному збереженні важливої для виборців риторики. Партія розвивалася швидкими темпами та здобувала певні електоральні успіхи. Уже на перших виборах до парламенту партія отримала 2 % голосів, що стало найкращим результатом для крайніх правих з 1949 р. У 1968 р. цей показник було покращено вдвічі — до 4,3 %. Було здобу-

то низку мандатів у земельних парламентах (15 у Баварії, 8 у Гессені, 8 у Бремені, 10 у Нижній Саксонії, 4 у Рейнланд-Пфальці, 4 у Шлезвіг-Гольштейні, 12 у Баден-Вюртемберзі) [3].

Другий етап у житті крайніх правих політичних партій був ще коротшим і завершився вже в кінці 1960-х рр. У НДПН розпочалися конфлікти за лідерство, підтримка поступово знизилася, скорочувалась кількість її членів, погіршувався фінансовий стан. Крайні праві поступово стали маргінальними і залишались у такій ситуації до початку — середини 1980-х рр. третього етапу, який характеризувався виникненням ще низки крайніх правих політичних сил, крім домінуючої Націонал-демократичної партії Німеччини. Серед них варто відзначити партію “Республіканці”, яка змогла створити конкуренцію в середовищі крайніх правих. На відміну від інших крайніх правих, які з’явилися у той час, вона зуміла продовжити свою діяльність й існує до сьогодні, об’єднуючи прихильників цієї ідеології, яких відлякує нацистське минуле націонал-демократів. Ця партія отримує належну увагу західних науковців, в той час як в Україні публікацій, присвячених їй, практично немає.

Партія Республіканців розглядається практично в усіх наукових працях, предметом яких є крайні праві політичні партії в Німеччині. Зокрема, про неї більшою чи меншою мірою говорять такі дослідники, як Т. Вільямс, Р. Ігвелл, П. Ігнаці, П. Меркл, К. Мудде, П. Норріс, В. Чепін, П. Хейнсворз та ін. Є низка публікацій, присвячених і безпосередньо партії “Республіканці”, більшість з яких датовано серединою та кінцем 1990-х рр. Наприклад, це праці Х.-Й. Віна, В. Данілова, Н. Лепці, П. Мніча, Р. Цітельмана, Р. Штосса та ін.

Протягом другої половини ХХ ст. крайні праві політичні партії привертають дедалі більшу увагу західних науковців, які вивчають різноманітні аспекти їхньої діяльності, ідеології, електоральних успіхів тощо. Німецькі крайні праві посідають серед цих публікацій чільне місце, оскільки функціонування цієї групи партій саме у Німеччині, як

однієї з держав, у яких зародився фашизм, турбує громадськість, а отже, стає предметом науки. Натомість в Україні праця, присвячених крайнім правим, критично мало, що свідчить про потребу у глибинних дослідженнях цієї проблематики. Тож проаналізуємо роль і місце крайньої правої політичної партії Німеччини — партії “Республіканці” — у партійній системі цієї держави та її вплив на внутрішню і зовнішню політику.

Крайня права політична партія “Республіканці” була заснована у 1983 р. групою колишніх членів правоцентристського Християнсько-соціального союзу, які вийшли з останнього в якості протесту проти підтримки лідером партії Францом Штраусом програми кредитування Східної Німеччини всупереч офіційній позиції ХСС. Два члени федерального парламенту Франц Хедлос і Еккегард Фойгт покинули партію та, спільно з третім засновником Францом Шьонхубером, утворили власну під назвою “Республіканці”. Головою було обрано Франца Хедлоса [4, 4].

На початку своєї історії партія ідентифікувала себе як правоцентристську і прагнула стати конкурентом ХСС у Баварії і ХДС на інших територіях Німеччини. Однак така позиція не була підтримана частиною членів і керівництва партії, зокрема Ф. Шьонхубером, який виступав за прийняття крайніх правих принципів та цінностей за взірцем Національного фронту у Франції. Жорстка конкуренція між двома лідерами завершилась тим, що Ф. Хедлос пішов у відставку з посади Голови, а згодом покинув партію. Через рік з неї вийшов Е. Фойгт, і після з’їзду у 1985 р. управління партією остаточно зосередив у своїх руках Ф. Шьонхубер, який і спрямував Республіканців на засади крайньої правої ідеології [7, 32].

Велику роль у перетворенні партії на крайню праву відіграла особистість Ф. Шьонхубера, який був послідовним прихильником ідей нацизму. У 18 років він вступив до гітлерівської Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, служив у бойовому формуванні “Ваффен-СС”. Його військовий досвід був обмеженим і він здебільшого працював

інструктором, взявши участь лише в одній короткій битві. Після війни Ф. Шьонхубер став журналістом, спочатку висвітлював спортивні події, потім був репортером одного з популярних таблоїдів і, зрештою, перейшов на телебачення, де і отримав популярність як ведучий політичної програми “Тепер я кажу”. Водночас він працював над автобіографією “Я там був”, де розповідав про свій досвід під час війни та висловлював підтримку цінностям і принципам нацизму. Опублікована у 1981 р. книга стала бестселером, але викликала хвилю обурення громадськості через відверто профашистські тези та настрої. Неможливість продовжувати журналістську діяльність та прагнення знайти спосіб відстоювати і поширювати свої погляди і надалі спонукали Ф. Шьонхубера взяти участь у створенні партії “Республіканці” [7, 32].

Слід зазначити, що виникнення нової крайньої правої політичної партії відбулось у доволі вдалий момент. У суспільстві ширилось невдоволення ХСС та прагнення знайти їй альтернативу, і партія “Республіканці” змогла зайняти цю нішу. Уже на перших виборах до земельного парламенту Баварії, які відбулись у 1986 р., партія здобула 3 % голосів. Хоча їй не вдалось одержати представництво, але порівняно високий результат привернув увагу загальнонаціональних ЗМІ, що ще більше підвищило впізнаваність нової політичної партії і поширення її впливу і за межами Баварії. Зокрема, у 1989 р. Республіканці здобули несподіваний успіх на виборах до парламенту Західного Берліна (11 мандатів та 7,5 % голосів) і Європейського парламенту (7,1 % голосів та 6 мандатів). Поступово зростала популярність партії і в Баварії (до 4,9 % голосів) [3]. Крім того, отримана партією кількість голосів дозволяла претендувати на державне фінансування, яке використовувалося для подальшої розбудови партійної структури.

Однак традиційно для нових крайніх правих політичних партій Республіканці не спромоглися зберегти прихильність електорату, яка почала поступово знижуватись. Партія втратила представництво у парламенті Берліна та Європейському парламенті.

Це пояснюють і тим, що метою партії було об'єднання німецьких земель, розглядаючи єдність Німеччини як передумову для втілення всіх інших програмних засад [6, 168]. Водночас славу за здійснення цього отримали правоцентристські партії, що привернуло частину виборців до них. Республіканці, натомість, не змогли швидко переорієнтуватись після об'єднання Німеччини, а тому втратили електоральну підтримку. Крім того, на початку 1990-х рр. партія потрапила під нагляд Офісу захисту Конституції як схильна до екстремізму, що також дещо налякало потенційних виборців [5, 69].

Зниження рівня електоральної підтримки призвело, знову ж таки, до типових у таких випадках для крайніх правих внутрішньопартійних конфліктів. Через звинувачення в авторитаризмі та неефективності Ф. Шьонхубер змушений був піти у відставку, але був переобраний уже на наступному партійному з'їзді. Його критики покинули партію, що дещо скоротило її чисельність, але сприяло згуртованості. Більше того, символом оновлення та готовності до змін стало обрання нового віце-голови партії, молодого Рольфа Шлірера.

З того часу кількість голосів постійно коливалась. У 1990-х рр. рівень її підтримки був близько 1–2 %, загалом не перевищуючи 4 %. Винятком стали лише вибори до земельного парламенту Баден-Вюртемберга, де у 1996 р. Республіканці отримали 9,1 % голосів виборців та здобули 14 мандатів (у цій землі результати партії загалом були вищими, ніж в інших). У 2000-х рр. її результати погіршились ще більше, і партія здобула близько 1 % голосів [3]. Прагнучи виправити ситуацію, керівництво партії погодилось на зміну стратегії. Головою партії було обрано Р. Шлірера, який розпочав практику більшої відкритості і співпраці з іншими крайніми правими, насамперед з Німецьким народним союзом, але ці союзи були нетривалими.

Відбулися зміни і в програмних засадах партії. Першу її програму, яка за ідеологічним спрямуванням була, швидше, націонал-консервативною, було прийнято ще на установчих зборах у 1983 р. Червоною ниткою через

весь документ проходить ідея об'єднання Німеччини, яке партія визначила як своє головне завдання. Зокрема, було представлено трьохетапний план досягнення цієї мети. Почати слід, стверджувалось у програмі, з поглиблення і розширення відносин між двома частинами Німеччини, що сприятиме формуванню дедалі більшої кількості зв'язків,

які своєю чергою і стануть підґрунтям для об'єднання територій. Після цього для закріплення союзу необхідно провести вільні та чесні вибори до першого спільного федерального парламенту. Об'єднана Німеччина буде основою для подальшої європейської інтеграції, яка у цьому документі, на відміну від наступних, розглядалась позитивно [7, 39].

Таблиця

Електоральні успіхи партії “Республіканці” [3]

Рік	% голосів (мандатів)	Рік	% голосів (мандатів)	Рік	% голосів (мандатів)	Рік	% голосів (мандатів)
Бундестаг (федеральний парламент)							
1990	2,1	1998	1,8	2005	0,6	2013	0,2
1994	1,9	2002	0,6	2009	0,4		
Європейський парламент							
1989	7,1	1999	1,7	2009	1,3		
1994	3,9	2004	1,9	2014	0,4		
Земельні парламенти							
Баварія		Берлін (Західний)		Мекленбург–Передня Померанія		Саар	
1986	3 (0)	1989	7,5 (11)	1990	0,9 (0)	1990	3,4 (0)
1990	4,9 (0)	Бранденбург		1994	1 (0)	1994	1,4 (0)
1994	3,9 (0)	1990	1,1 (0)	1998	0,5 (0)	1999	1,3 (0)
1998	3,6 (0)	1994	1,1 (0)	2002	0,3 (0)	Саксонія	
2003	2,2 (0)	2009	0,2 (0)	2011	0,1 (0)	1994	1,3 (0)
2008	1,4 (0)	2014	0,2 (0)	Нижня Саксонія		1999	1,5 (0)
2013	1 (0)	Бремен		1990	1,5 (0)	2009	0,2 (0)
Баден-Вюртемберг		1987	1,2 (0)	1994	3,7 (0)	Саксонія-Ангальт	
1988	1 (0)	1991	1,5 (0)	1998	2,8 (0)	1990	0,6 (0)
1992	10,9 (15)	1995	0,3 (0)	2003	0,4 (0)	1994	1,4 (0)
1996	9,1 (14)	2007	0,5 (0)	Північний Рейн-Вестфалія		1998	0,7 (0)
2001	4,4 (0)	Гамбург		1990	1,8 (0)	2006	0,5 (0)
2006	2,5 (0)	1991	1,2 (0)	1995	0,8 (0)	Тюрингія	
2011	1,1 (0)	1993	4,8 (0)	2000	1,1 (0)	1990	0,8 (0)
Берлін		1997	1,8 (0)	2005	0,8 (0)	1994	1,3 (0)
1990	3,1 (0)	2001	0,1 (0)	2010	0,3 (0)	1999	0,8 (0)
1995	2,7 (0)	Гессен		Рейнланд-Пфальц		2004	2 (0)
1999	2,7 (0)	1991	1,7 (0)	1991	2 (0)	2009	0,4 (0)
2001	1,3 (0)	1995	2 (0)	1996	3,5 (0)	2014	0,2 (0)
2006	0,9 (0)	1999	2,7 (0)	2001	2,4 (0)	Шлезвіг-Гольштейн	
		2003	1,3 (0)	2006	1,7 (0)	1988	0,6 (0)
		2008	1 (0)	2011	0,8 (0)	1992	1,2 (0)
		2009	0,6 (0)				
		2013	0,3 (0)				

Після обрання Ф. Шьонхубера та переходу партії на засади крайньої правої ідеології відбувся перегляд програмних документів. У 1985 р. було прийнято коротку збірку принципів під назвою “Зігбурзький маніфест”, де було відображено радикалізацію партії. Ця збірка лягла в основу розширеної програми, створеної через два роки і переглянутої у 1990 р. Головною тут і далі залишалась ідея об’єднання Німеччини, однак для її просування використовується значно агресивніша риторика.

Після об’єднання Німеччини та підписання Маастрихтського договору програму партії було вкотре переглянуто. Прийнятий у 1993 р. документ мав назву “Ми робимо, що можемо ... заради інтересів Німеччини”. Ідея об’єднання Німеччини тут також залишалась провідною, але, оскільки воно вже фактично відбулося, партія розглядала його можливі наслідки. Вважаючи відновлення єдності німецьких територій надзвичайно важливим та позитивним для німецького народу кроком, Республіканці водночас розглядали це як перший етап об’єднання всіх етнічних спільнот німців, які проживають на Сході. Для обґрунтування такої позиції було використано не стільки націоналістичні, скільки юридичні аргументи. Партія стверджувала, що договір “два плюс чотири”, який затвердив об’єднання двох частин країни, порушує міжнародне право, відповідно до якого для світової спільноти легітимними і досі залишаються кордони Німеччини станом на 1937 р. Змінилась і риторика щодо Європейського Союзу. Маастрихтський договір було названо “Версалем без зброї”, оскільки його прийняття означає ще одну капітуляцію для Німеччини. Оскільки країна значно більше віддає ЄС, ніж одержує від нього, подальша інтеграція для неї не вигідна [7, 39].

У 2002 р. було прийнято нову програму партії, яка залишається чинною і до сьогодні. У документі стверджується, що головною цінністю для Республіканців є свобода. Вона полягає в можливості людини нести моральну відповідальність за себе та за свою спільноту. З огляду на це, свободу думки не можна обмежувати через визнання певних переконань

неприйнятними і забороняти їх. Ці тези були дуже важливими для Республіканців, рівень підтримки яких істотно знизився після її занесення до переліку, схильних до екстремізму. Людина має бути захищена від будь-якої дискримінації з боку держави, суспільства чи навіть конкретного роботодавця через її політичну діяльність — стверджувалося в програмі. Тотальне впровадження політичної коректності суперечить принципу свободи самовираження людини [2].

Загалом програма відображає основні цінності й засади ідеології крайніх правих. Зокрема, тут присутні традиційні для цієї групи партії ідеї щодо необхідності розширення прямої демократії. Республіканці наголошують, що сьогодні громадяни втратили реальний вплив на прийняття рішень у країні через певні причини. По перше, вся влада монополізована кількома політичними партіями, які діють винятково у власних інтересах. По друге, суверенітет держави, а отже, її можливість створювати правила поведінки у різних сферах суспільного життя, істотно обмежені через передачу частини повноважень бюрократам з європейських інституцій і міжнародних організацій. Інструментом для повернення влади народу має стати референдум, через який повинні вирішуватись усі важливі політичні питання (у тому числі ті, що стосуються імміграції). Слід також запровадити прямі вибори президента країни. Для обмеження влади кількох найбільших партій необхідно частіше проводити вибори (кожні чотири роки) та заборонити фінансові внески від юридичних осіб, що сприятиме забезпеченню рівних можливостей для всіх політичних сил країни [Там само].

Національна держава розглядається як єдино можлива передумова для реалізації цінностей свободи, соціальної справедливості та демократії. Вона виникла історично, змінивши собою деспотичне одноосібне правління. Знищення національної держави знову призведе до тоталітаризму, адже тільки вона може бути соціальною. Спільність походження, історії, мови, культури сприятиме формуванню солідарності та взаємодопомоги. Мультикультурні суспільства руйнують

згуртованість, поширюючи, навпаки, відчуття ворожості та егоїзму. Через це, стверджується у програмі, вони завжди є культурними. Тому держава має активно сприяти збереженню національної єдності та ідентичності. Наявність великої кількості мігрантів загрожує німцям. У деяких містах чи районах вони вже стали меншістю, у багатьох школах реальністю стали класи, сформовані винятково з іноземців, турецька спільнота взагалі живе своїм паралельним життям. Тому необхідно, з одного боку, перестати бути країною імміграції (запровадити відповідні обмеження щодо іммігрантів та шукачів притулку), а з другого — вкладати ресурси для підтримки німців Східної Європи і збереження ними своєї культури [2].

Захист національної ідентичності має відбуватись в усіх сферах суспільного життя. Освіта повинна сприяти патріотичному вихованню молоді через відмову від культивування колективної вини. У навчальних закладах необхідно пропагувати цінності західної християнської культури, до якої належить Німеччина. Німецька мова та культурний продукт мають бути належно захищені, в тому числі через впровадження відповідних квот у засобах масової інформації. Національний виробник, передусім малий і середній бізнес та сільське господарство, є основою економіки і головним роботодавцем, а тому вони повинні всіляко підтримуватись державою, в тому числі через протекціоністські заходи. Змушені конкурувати з транснаціональними корпораціями, підприємці зменшують заробітні плати своїх працівників та нехтують захистом навколишнього середовища, а тому ці ризики необхідно мінімізувати [Там само].

Національні інтереси повинні стати основою зовнішньої політики Німеччини. Поглиблення співпраці європейських держав є важливим та позитивним, і як великий народ в центрі Європи німці відчувають свою причетність та відповідальність за ці процеси. Проте шлях, яким сьогодні розвивається Європейський Союз, обрано неправильно. Перетворення Європи у конфедерацію зруйнує її основну цінність — єдність у різноманітності — тому від цього слід відмовитись. Як одна

із найвпливовіших держав світу, Німеччина має стати постійним членом Ради Безпеки ООН, а на зміну НАТО необхідно створити альтернативну систему спільної європейської безпеки. Іноземні армії повинні покинути Німеччину, а Німеччина, своєю чергою, має перестати грати роль світового поліцейського через участь у міжнародних місіях, які не приносять державі жодної користі [Там само].

Незважаючи на те що основна програма партії “Республіканці” була прийнята ще більше десяти років тому, вона поки що не переглядалася, і в передвиборчих програмах відображались зафіксовані в ній принципи та цінності, традиційні для крайніх правих політичних партій. Водночас тут можна знайти більше конкретики про загрозу від імміграції, насамперед від мусульман. Оскільки норми їх життя суперечать демократичним цінностям, держава не має надавати їм жодної допомоги [1].

Отже, виникнення та розвиток партії “Республіканці” стало основою для початку третього етапу історії крайніх правих політичних партій в Німеччині. Хоча ця партія залишається менш впливовою та відомою, ніж Націонал-демократична партія Німеччини, вона залишається активною і, враховуючи зростання актуальності проблеми міграції у 2014–2015 рр., загалом крайні праві політичні партії впливають на формування політичного порядку денного, особливо у цій сфері. Тому вивчення всього спектра крайніх правих у Німеччині має стати частиною політологічного дискурсу в Україні.

Література

1. 30 *Schwerpunkte*. Wahlprogramm 2013 [Електронний ресурс] // Die Republikaner. — Режим доступу: http://rep.de/upload/CMS/PDF/130413_rep_BY_wahlprogramm_s.pdf (10 черв. 2015). — Назва з екрану.
2. *Bundesparteiprogramm*. Social. Patriotisch. Ökologisch [Електронний ресурс] // Die Republikaner. — Режим доступу: http://www.rep.de/upload/REP_Daten/Werbemittel/_Allgemein/Parteiprogramm/BUND_parteiprogramm_2011.pdf (10 червня 2015). — Назва з екрану.
3. *Bundestagswahlen* [Електронний ресурс] // Der Bundeswahlleiter. — Режим доступу: <http://www.bundes->

wahlleiter.de/de/bundestagswahlen/ (2 квітня 2015). — Назва з екрану.

4. Greßhöne K. Die "neue" rechte I: Die Republikaner (REP) / K. Greßhöne. — Munich: GRIN Verlag, 2003. — 18 p.

5. Ignazi P. Extreme right parties in Western Europe / P. Ignazi. — Oxford: OUP Oxford, 2006. — 310 p.

6. McGowan L. The radical right in Germany: 1870 to the present / L. McGowan. — New York: Routledge, 2014. — 240 c.

7. Mudde C. The ideology of extreme right / C. Mudde. — Manchester & New York: Manchester University Press, 2000. — 224 c.

Крайні праві політичні партії Німеччини завжди привертали особливу увагу дослідників через історію цієї держави та її зв'язок з фашизмом. Беручи до уваги загальну радикалізацію електоральних преференцій в Європі, кількість таких наукових праць зростає ще більше. Тому для української політології важливо стати частиною цього дискурсу і приділяти належну наукову увагу цій проблематиці. В той час як найвідоміша крайня права Націонал-демократична партія Німеччини ще вивчається, партія "Республіканці" практично відсутня як предмет наукових праць. Відтак важливо розуміти головні причини її виникнення, специфіку ідеологічних засад, електоральні успіхи та поразки, а також перспективи майбутнього розвитку.

The far right political parties in Germany have always attracted much attention of researchers because of the history of this country and its fascist part. Taking into consideration the overall radicalization of electoral preferences in Europe, the number of scientific publications has growing even more. Therefore it is important for Ukrainian political science to become a part of this discourse and to pay due attention to research of this issue. While the most famous far National Democratic Party of Germany is being studied, the Republikaner party is absent in scholarly publications. Thus, it is important to understand the main reasons for its establishment, the peculiarities of its ideological principles, electoral successes and failures, as well as prospects for future development.

Крайние правые политические партии Германии всегда привлекали особое внимание исследователей из-за истории этого государства и его связь с фашизмом. Учитывая общую радикализацию электоральных преференций в Европе, количество таких научных трудов возрастает еще больше. Поэтому для украинской политологии важно стать частью этого дискурса и уделять должное научное внимание данной проблематике. В то время как наиболее известная крайняя правая Национал-демократическая партия Германии еще изучается, партия "Республиканцы" практически отсутствует как предмет научных трудов. Поэтому важно понимать основные причины ее возникновения, специфику идеологических основ, электоральные успехи и поражения, а также перспективы дальнейшего развития.

Надійшла 11 січня 2016 р.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 50–53

Досліджується феномен виникнення та формування зовнішньої політики держави залежно від її цілей у соціумі.

Зовнішня політика є одним з основних питань у галузі політології та міжнародних відносин, в усіх країнах вона перебуває у стані взаємодії з середовищем. У цій взаємодії також відіграє свою роль мета стратегічних потенціалів, інструменти, техніка, тактики, стиль і апарат зовнішньої політики, а також рішення, ініціативи та наслідки зовнішньої політики.

Держава становить певну форму існування суспільства. Її виникнення і “відмирання”, її природа і характер завжди залежать від тієї стадії розвитку, на якій перебуває суспільство. Особливості конкретного суспільства, об’єднаного в межах якоїсь держави, завжди здійснювали і здійснюють саме безпосередній і вирішальний вплив на всю його діяльність, тобто політику, оскільки весь держапарат є частиною суспільства. Однак у цій своїй якості держава має відносну самостійність. Ф. Енгельс писав: “Суспільство створює собі орган для захисту своїх спільних інтересів від внутрішніх і зовнішніх нападів. Цей орган є державною владою. Ледве виникнувши, він набуває самостійності стосовно суспільства...” [2, 9].

Саме через цю відносну самостійність держава може розглядатись як певний соціальний суб’єкт (соціальна система), щодо якого суспільство виступає як внутрішнє соціальне середовище. Природно, що створення цього середовища, тобто суспільства, найрішучішим чином впливає на діяльність держави, її політику, в тому числі і зовнішню.

Відомо, що в будь-якій політичній системі виконавчої влади головним центром політичної структури у процесі прийняття рішень є зовнішня політика. Її завдання насамперед полягає в ідентифікації та визначенні пріоритетів, їх реалізації, і, найголовніше, у збереженні незалежності та цілісності країни. У коло її завдань також входить забезпечення економічних, комерційних і військових потреб, забезпечення міжнародного престижу, і, нарешті, остання відповідальність зовнішньої політики полягає у сприянні могутності країни в політичній, економічній та військовій мобілізації сил країни. З цього випливає, що розробка зовнішньої політики і зовнішньополітична орієнтація потребує залучення підтримки населення і його підготовленості.

Незалежно від будь-яких умов держава є частиною системи міжнародних відносин, які зумовлені як геополітичними чинниками окремих держав, так і різного роду господарсько-економічних, енергетичних, сировинних, технологічних, наукових, культурних, релігійних взаємозв’язків. Поєднання цих потенціалів визначає можливості зовнішньополітичної діяльності держав на тих чи інших напрямках, ієрархію пріоритетів у постановці та реалізації їх зовнішньополітичних цілей. У виборі державою партнерів та визначенні нею супротивників історично домінує її геополітичне становище. Інтереси окремих держав можуть бути близькими, частково співпадаючими і кардинально протилежними. Зовнішня політика — важлива сфера діяльності уряду кожної держави, яка прагне захи-

щати свої інтереси, реалізовувати зовнішньополітичні цілі та завдання [2, 10–11].

Якщо визнати, що основним елементом у міжнародних відносинах є держави, то ми можемо інтерпретувати поведінку однієї держави щодо інших в якості зовнішньої політики. Зовнішня політика спрямована на зовнішнє середовище і не може бути віддаленою від внутрішнього або зовнішнього середовища. Її діяльність залежить від внутрішніх або зовнішніх незалежних змінних. Однак змішання двох типів змінних можуть відрізнятися в різних ситуаціях. Зовнішня політика охоплює тільки ті відносини, що ініційовані урядами і ними схвалені, у цьому сенсі політика вважається офіційною справою, управління якою покладено на держави, і відрізняється від відносин неофіційних груп та осіб. В полі зору вчених знаходяться питання щодо визначення характеру і сутності зовнішньої політики. Генрі Воллес вважав, що зовнішня політика є своєрідним мостом, що з'єднує внутрішню політику з міжнародними відносинами. Також можна зазначити, що зовнішньополітичні дії є найчутливішими політичними діями, оскільки вони охоплюють найнестабільніші політичні відносини.

Т. Гоббс зазначає, що зовнішня політика має право на ведення війни або укладання миру з іншими націями і товариствами, тобто сила і влада мають бути застосовані у цій важливій справі, що вважається одним із важливих і невід'ємних прав влади. Дж. Локк стверджує, що влада для ведення війни і встановлення миру, об'єднань та союзів, будь-яких угод з необ'єднаними особами і товариствами входить в коло завдань федеральної влади, яка повинна перебувати під веденням компетентних осіб, які приймають рішення, на яких покладено відповідальність за реалізацію державних завдань [4, 87]. Зовнішня політика складає картину фактичного або потенційного становища якої-небудь держави за межами, що включає принципи, які впливають на проблеми та рішення тієї країни. Зовнішня політика в ХХІ ст. здебільшого орієнтована на демократію не тільки у межах державної політики, а й у громадській думці, яка повинна забезпечити поліпшення життє-

вих умов і досягнення цілей у певній системі. Зовнішня політика становить ініціативу, яку виявляє суспільство для досягнення зміни в поведінці інших країн і своєї поведінки стосовно міжнародної обстановки, і чітко показує становище країн і яким чином вони намагаються змінити поведінку інших країн.

Однією з найвідоміших теорій зовнішньої політики є теорія Г. Моргентау. На його думку, зовнішня політика повинна бути емоційно нейтральною, об'єктивною і раціональною [6].

Можна виокремити три моделі зовнішньої та внутрішньої політики держави:

- 1) політика, орієнтована на збереження, консервацію влади;
- 2) політика, орієнтована на накопичення владних повноважень і зростання влади;
- 3) політика демонстрації сили.

Ці три види публічної політики переломлюються у зовнішній політиці будь-якої держави.

Перший тип зовнішньої політики — це держави, які прагнуть збереження існуючих позицій. Другий тип — імперіалістична політика, властива країнам, які прагнуть розширення свого впливу на нові регіони. Третій тип — політика престижу, яку проводять держави, що в своїй зовнішній політиці схильні до демонстрації своєї сили і могутності.

Теорію Г. Моргентау щодо зовнішньої політики можна резюмувати таким чином: світ, в якому країни сформують основну одиницю міжнародного життя, і ці держави мають широку громадську довіру і лояльність своїх громадян. Відповідальні особи розглядають зовнішню політику країн інтересами всієї міжнародної системи. Національні інтереси слід класифікувати таким чином, щоб у порівняльних дослідженнях зовнішньої політики вони були керівними, такими, що вказують на цілі цінностей, що розглядаються зовнішньою політикою. Оскільки вона поєднується з національними інтересами, то для цієї мети необхідно поділяти національні інтереси на три рівні: обнадійливі, практичні, войовничі, кожному з яких належить особлива роль. У сучас-

ній теорії міжнародних відносин зовнішня політика держав здебільшого розглядається в контексті реалізації національних інтересів.

Так бере свій початок теорія політичного ідеалізму. Серед найвідоміших ідеалістів можна відзначити В. Вільсона, а також У. Липпмана, який є одним із авторів “14 пунктів” В. Вільсона. Ідеалісти вважають, що політика становить майстерне і хороше правління, а хорошим політиком вважається той, діяльність і поведінка якого відповідає людським цінностям. Корінь насильства та війни вони бачать у внутрішній громадській структурі і політичній одиниці — державі [1, 142]. Підхід ідеалістів заснований на абстрактних традиційних принципах і критеріях, а орієнтація зовнішньої політики заснована на морально-етичних принципах. Річ у тому, що ці принципи і цінності замість конкуренції, боротьби і конфліктів зміцнюють єдність, співпрацю, отже, зовнішню політику слід розробляти і реалізовувати відповідно до обоюдоцінних вигод і забезпеченням спільних інтересів країн.

Розвитком теорії ідеалізму став лібералізм, що набув популярності та поширився у більшості розвинутих країнах сучасного світу. У політичну концепцію лібералізму від самого початку входить весь світ. Ті ідеї, які ліберал прагне реалізувати в обмеженому просторі, повинні, як передбачається, також діяти в масштабі міжнародної політики. Мета внутрішньої політики лібералізму та сама, що і зовнішньої, — мир. Ліберальна зовнішня політика спрямована на мирне співробітництво як між народами, так і в межах кожної нації. Початковим моментом ліберальної теорії є визнання цінності й важливості людського співробітництва. Уся політика і програма лібералізму орієнтована на підтримку і подальше розширення існуючого стану взаємного співробітництва між членами людського співтовариства [3]. Кінцевим ідеалом лібералізму є досконала співпраця всього людства, що здійснюється мирно і без протиріч.

Для кожної держави побудова ефективної зовнішньої політики є одним із ключових за-

вдань для уряду, тому для її формування потрібно чітко розуміти принципи та витоки зовнішньої політики. Розуміння цього базису є одним із ключових елементів побудови ефективної зовнішньополітичної стратегії для держави. Зовнішня політика, як і будь-який інший вид людської діяльності, завжди спрямована на задоволення певних потреб, вона також має певне ідеологічне підґрунтя. Від її характеру і природи багато в чому залежать ті політико-ідеологічні імперативи, які безпосереднім чином впливають на формування зовнішньополітичного курсу країни: на визначення основних противників, вибір союзників тощо [2, 54–56]. Проведення зовнішньої політики, яка суперечить подібним політико-ідеологічним імперативам, — справа надзвичайно складна. Як показує досвід історії, тільки заміна їх іншими (модифікованими або протилежними) дає змогу докорінно змінити зовнішньополітичний курс держави. Найчастіше обидва ці процеси протікають ніби паралельно.

Отже, можна дійти висновку, що зовнішня політика формується по мірі дозрівання потреб суспільства або держави вступити в певні стосунки з іншими учасниками системи міжнародних відносин, тобто з іншими товариствами або державами. Зовнішньополітичний курс держави зазвичай є результатом її внутрішньої політики. Зовнішня політика формується під впливом безлічі факторів, серед яких важливе значення мають час, конкретний стан обстановки в світі, в певних регіонах, розстановка класових сил, ступінь інтеграції класових сил, економічний, науково-технічний потенціали суб'єктів політики, міра розвитку зв'язку між ними, ступінь інтеграції їх конкретних груп у міжнародному масштабі, вплив політичних лідерів тощо.

Література

1. Печатнов В. О. Уолтер Липпман и пути Америки / В. О. Печатнов. — М.: Междунар. отношения, 1994. — 336 с.

2. Хрусталеv М. А. Основы теории внешней политики государства: учеб. пособие / М. А. Хрусталеv. Ун-т дружбы народов им. П. Лумумбы. — М., 1984. — 80 с.

3. Мизес Л. Либерализм [Электронный ресурс] / Л. Мизес. — Режим доступа: http://socioline.ru/files/5/315/mizes_liberalizm.pdf

4. Schmidt B. The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations (Sunny Series in Global Politics) / B. Schmidt. — State Univ of New York Pr., 1997. — 309 p.

5. Graham W. Wallace: His Search for a New World Order [Электронный ресурс] / W. Graham, J. Maze, A. Henry. — Режим доступа: <https://www.questia.com/read/105108000/henry-a-wallace-his-search-for-a-new-world-order>

6. Morgenthau H. Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace [Электронный ресурс] / H. Morgenthau. — Режим доступа: <http://www3.nd.edu/~cperence/eewt/Morgenthau2005.pdf>

Досліджено походження феномену зовнішньої політики та її цілей у соціумі. Зовнішня політика формується по мірі дозрівання потреб суспільства або держави вступити в певні стосунки з іншими учасниками системи міжнародних відносин, тобто з іншими товариствами або державами. Зовнішньополітичний курс будь-якої держави є продовженням її внутрішньої політики. Зовнішньополітична орієнтація потребує залучення підтримки населення і його підготовленості.

The study identified the origin of the phenomenon and its foreign policy goals in society. Foreign policy is formed as the maturing needs of society or the state to enter into certain relationships with other participants in the system of international relations, that is, from other societies or states. Foreign policy any of state is a continuation of its domestic policy. Foreign policy orientation needs to attract support of population and it needs its preparedness.

Исследовано происхождение феномена внешней политики и ее целей в социуме. Внешняя политика формируется по мере созревания потребностей общества или государства вступить в определенные отношения с другими участниками системы международных отношений, то есть с другими обществами или государствами. Внешнеполитический курс любого государства является продолжением его внутренней политики. Внешнеполитическая ориентация требует привлечения поддержки населения и его подготовленности.

Надійшла 18 грудня 2015 р.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ДОБРОВОЛЬЧИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ ТА СУЧАСНІ ДОБРОВОЛЬЧІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 54–57

Феномен добровольчих військових формувань в Україні, їх створення, організаційну побудову, підготовку та, власне, Україну в бойових діях, мабуть, ще довго вивчатимуть вчені різних галузей наук. Проте існує певна паралель між добровольчими формуваннями сучасності, які діють тепер на Донбасі, та добровольчими військовими формуваннями, які вже існували на території України — Запорізька Січ. Принципи формування таких підрозділів певною мірою збігаються. Насамперед це добровільність, відданість справі, вибір командирів та дисциплінованість. Ці організаційні аспекти і розглядаються у цій статті.

В історії України ми можемо спостерігати створення добровольчих формувань у різні періоди. При цьому найбільш характерними були формування Запорізької Січі, зумовлені багатьма факторами, а саме: відсутність міцної централізованої держави, яка б могла захищати людей; велика територія, яка була незаселеною, а з іншого боку — можливість безперешкодного пересування війська по території України, адже від Дону до Збруча відсутні гірські масиви, великі річки та інші перешкоди, які спиняли ворожу навалу. Такі добровольчі загони насамперед забезпечували охорону території, а також не давали закріпитися феодалним порядкам в Україні протягом XVI–XVII ст.

Таким чином добровольчі військові загони ставали частиною способу життя українського народу, і можна припустити, що вони певною мірою сприяли формуванню характеру народу, який став волелюбним, із умінням себе захистити.

Добровольчі формування у період Запорізької Січі неодноразово аналізувалися в правовій науці та історіографії. Водночас пропонується порівняти створення військо-

вих формувань часів Запорізької Січі та сучасних добровольчих військових формувань.

Розглянемо історично-правові засади виникнення добровольчих військових загонів та їхній вплив на формування сучасних добровольчих підрозділів в Україні.

Як зазначалося, військо часів Запорізької Січі неодноразово описували у своїх працях багато дослідників. Передусім слід виокремити Д. І. Яворницького, який підготував тритомну “Історію запорізьких козаків”. Перше видання вийшло в Москві у 1900 р., а друге — в 1990 р. [1]. У першому томі книги Д. І. Яворницький висвітлює виникнення та розвиток Запорізького війська і характеризує його як добровільне об’єднання вільних людей. Окремі риси організації українського війська часів Запорізької Січі відображено і в двотомнику “Історія українського війська” [2]. Це видання вперше було надруковано в Канаді, а потім перевидано в Україні. Організацію війська Запорізької Січі розглядав М. Грушевський [3] та деякі інші вчені [4].

Загалом основними рисами організації війська Запорізької Січі було визначено:

- виняткова добровільність участі у війську: якщо козак відмовлявся від військової організації, то він міг вільно піти оселитися в місті чи селі, одружитися, але коли він бажав повернутися до війська, його приймали знову;
- вільний вибір керівництва під час проведення рад, які були як загальними, так і полковими та курінними;
- осіб, які вчинили злочини чи порушення, судив незалежний суд, що також обирався на раді;
- керівництво від сільських отаманів до гетьмана (система була вибудована наступним чином: сільський, міський отаман, сотник, полковник, кошовий отаман та гетьман) було виборним і в разі невідповідності його вимогам козацтва могло бути переобране;
- під час бойових дій існувала жорстка вимога щодо підпорядкування та беззаперечного виконання наказів керівництва.

Слід зазначити, що окремі риси притаманні й сучасним добровольчим формуванням, які створювалися в Україні після Революції гідності.

В українських традиціях створення війська були певні риси, притаманні добровольчим формуванням сучасної України.

Насамперед це добровільність. Одразу після захоплення Криму в Києві на Майдані почалося формування добровольчих батальйонів, підґрунтям чого стало створення сотень Майдану.

В окремих публікаціях, які аналізують створення добровольчих батальйонів, зазначається, що вони формувалися “за козацькою традицією” [5], тобто поділялися на десятки та сотні на чолі з десятниками та сотниками.

Базою для створення добровольчих військових формувань здебільшого стала Самооборона майдану, яка, по суті, була громадським рухом і виникла з метою протидії міліцейським формуванням, які мали ліквідувати Майдан. Оскільки такі спроби були загрозливими, а наприкінці застосовувалась вогнепальна зброя, то Самооборона Майдану поступово перетворювалася на вій-

ськову організацію. При цьому вже були спроби організаційного характеру: члени Самооборони мали захисне спорядження — шоломи та щити, інші були озброєні спортивною та мисливською зброєю. Були організовані навчання з тактики протидії діяльності міліції та самозбереження.

Як свідчить історія, Самооборона виникла на добровільних засадах, і кожен її учасник міг добровільно вийти з її рядів і повернутися будь-якої миті.

Деякі сотні Самооборони відрізнялися від інших, наприклад, було створено афганську сотню, до складу якої входили ветерани війни в Афганістані, також було створено козацьку сотню, регламент дій якої ґрунтувався на козацьких традиціях, а також медична сотня тощо.

Риса, що була притаманна також козацьким формуванням стосовно вибору керівництва своїх збройних формувань, позначилася на виборі керівництва як сотень Самооборони Майдану, так і в подальшому добровольчих військових формувань. Керівниками обиралися найдосвідченіші та найактивніші учасники протестів, які з часом стали командирами добровольчих батальйонів.

При цьому як і в традиціях козацтва, якщо командир не задовольняв вимог членів сотні, він міг бути переобраний. Звичайно, така система була дещо анархістською, але дієвою, адже політичне керівництво в той час було на роздоріжжі і намагалось вгамувати протести шляхом перемов з Януковичем.

Подальша історія добровольчих військових формувань пов’язана з окупацією Криму та початком військової агресії на сході України. Члени сотень Самооборони Майдану і сформували перші добровольчі військові формування.

Надалі добровольчі військові загони почали формуватися вже за допомогою військоматів, але до них входили переважно добровольці.

У перший період формування добровольчих батальйонів не сприймалося військовим керівництвом держави, яке в той час очолювали особи, що обіймали посади не завдяки своїм здібностям, а відданості керівни-

цтву держави як такі, що могли протистояти збройній агресії Російської Федерації.

Вони не забезпечувалися зброєю, військовим спорядженням та іншими речами, які б давали можливість вести бойові дії [6].

Все спорядження, а часом і зброя, постачалося для добровольчих батальйонів за рахунків волонтерів.

У цьому також спостерігаються певні традиції, що існували в Україні. Військо, яке захищало державу, забезпечувалося не тільки нею, а й волонтерами, що допомагали його спорядженню.

Волонтерський рух, який розвинувся в перший період створення добровольчих батальйонів, у принципі допоміг їм вижити. Волонтери допомогли добровольчим батальйонам стати бойовими одиницями, а коли українська армія була слабкою, допомогли захистити державу.

Члени добровольчих батальйонів певною мірою допомогли і становленню Збройних сил України, адже вони були вмотивовані і знали за що воюють, були прикладом для військових.

На думку більшості командирів військових підрозділів, модель добровольчої армії, яка є високомотивованою та високоморальною, стала взірцем наслідування для всіх військових [5].

Щодо юридичного статусу добровольчих батальйонів, то на сьогодні здебільшого він визначений. Переважна більшість добровольчих батальйонів перейшла в підпорядкування МВС України, окремі — в підпорядкування Збройних сил України. Проблеми певною мірою залишаються зі статусом добровольчого українського корпусу “Правий сектор”, які поступово вирішуються.

Нині на сході України перебуває понад 30 добровольчих батальйонів, більшість з яких мають бойовий досвід; члени добровольчих військових формувань пройшли підготовку, що зменшило втрати серед особового складу [7].

На сучасному етапі розвитку добровольчих батальйонів ми можемо виокремити такі: батальйони територіальної оборони, спеціальні батальйони органів внутрішніх справ

України, батальйони, що ввійшли до складу Національної гвардії України та батальйони “Правий сектор” і “ОУН”, які не ввійшли до складу Збройних сил України.

У майбутньому головним завданням політиків, керівництва держави та Збройних сил України є перетворення всіх Збройних сил України на добровольчу основу, кістяком якої можуть стати бійці добровольчих батальйонів.

Отже, історико-правовий аналіз існування в Україні добровольчих військових формувань показує, що окремі їх риси, що зародилися ще в XVI ст., притаманні і сучасним добровольчим військовим загонам.

До таких характерних рис належать:

- добровільність у створенні військових формувань;
- виборність командирів, які обиралися за моральними та діловими якостями, що пройшли Майдан;
- активна допомога цивільного населення для оснащення і озброєння добровольчих військових формувань;
- самостійна підготовка і тренування для ведення бойових дій;
- відданість справі, яка стала прикладом для всіх Збройних сил України.

Література

1. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. / редкол. П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1990–1991. — Т. 1. — 578 с.
2. Крип'якевич І. Історія Українського війська: у 2 т. / І. Крип'якевич, Б. Гнаткевич, З. Стефанів. — [5-те вид.]. — К.: Варта, 1994. — Т. 1. — 384 с.
3. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / сост. в ист.-биограф. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; прим. В. М. Рычки. — [2-е изд.]. — К.: Лыбидь, 1991. — 400 с.
4. Вольности запорожских козаков: историко-топографический очерк. — СПб.: Питер, 1990. — 411 с.
5. Гуральська А. Звіт: добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності [Електронний ресурс] / А. Гуральська. — Режим доступу: [http://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-batalyoni-viniknennya-diialnist-](http://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-batalyoni-viniknennya-diialnist-superечnosti)

6. Бутусов Ю. Добровольчі батальйони — структура, страхи та проблеми бойового застосування / Ю. Бутусов // Дзеркало тижня. Україна. — 2014. — № 30. — 29 серп. — С. 6.

7. Шурхало Д. Добровольчі батальйони: між військовою і політикою [Електронний ресурс] / Д. Шурхало. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.ua/content/article/26531775.html>

Розглянуто окремі аспекти виникнення та існування добровольчих військових формувань на території України. Доведено, що характерними рисами добровольчих військових формувань в Україні є насамперед добровільність, виборність командирів та тісний зв'язок з цивільним населенням. Запропоновано здійснити кроки щодо перетворення Збройних сил України на добровільну основу, кістяком якої повинні стати бійці добровольчих батальйонів.

The article deals with some aspects of the emergence and existence of voluntary military formations in Ukraine. It is proved that the characteristic features of the volunteer military units in Ukraine is primarily voluntary formation, elected officers and a close relationship with the civilian population. The proposals to take steps to transform the Armed Forces of Ukraine on a voluntary basis, which should be the backbone of volunteer fighters' battalions, were given.

Рассматриваются отдельные аспекты возникновения и существования добровольческих военных формирований на территории Украины. Доказано, что характерными чертами добровольческих военных формирований в Украине являются прежде всего добровольность, выборность командиров и тесная связь с гражданским населением. Предложено принять меры по преобразованию Вооруженных сил Украины на добровольную основу, костяком которой должны стать бойцы добровольческих батальонов.

Надійшла 19 січня 2016 р.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН ЯК НАЙПОШИРЕНІШОГО ЗАСОБУ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОТИБОРСТВА У ХХІ СТОЛІТТІ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 58–60

Розглядаються основні теоретико-методологічні підходи та концептуальні засади вивчення феномену “інформаційна війна”, беручи до уваги те, що в ідеологічному протиставленні політичних систем, країн і народів у ХХІ ст. такі війни набувають все більшого поширення та застосування.

Висхідною тезою для розкриття цієї проблеми є те, що сучасні війни насамперед ведуться в інформаційній сфері і передують справжнім війнам, як боротьбі в економіці, фінансах, у прямому воєнному зіткненні сторін. На цьому наголошують багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Р. Бірт, І. Більовський, М. Большаков, Ю. Бондар, Ю. Горбачов, І. Зайцев, В. Заєць, Ф. Зимбардо, С. Карпенко, А. Кашпур, О. Кіндратець, А. Крутьких, Л. Леонтьєва, Ю. Лін, В. Лисичкін, О. Литвиненко, П. Лук'янов, В. Мироненко, Д. Ольшанський, Г. Оуен, І. Панарін, Г. Почепцов, В. Разуваєв, О. Рогова, В. Роговець, І. Руснак, М. Савченко, М. Сенченко, О. Старіш, М. Стюгін, В. Талубко, Д. Уант, В. Цимбал, С. Чукут, О. Шевченко, О. Юдін тощо.

Визначимо основні теоретико-методологічні підходи до визначення і обґрунтування терміна “інформаційна війна”.

По-перше, поява такого терміна пов'язана з термінами “психологічна війна” (психологічні операції), “інформаційні операції”. Вважається, що термін “психологічна війна” вперше застосував британський історик Дж. Фуллер у 1920 р. Американські вчені, політики, військові, що взяли цей термін на озброєння в науці, політиці, військовій справі, асоціювали його з терміном “політична

війна” (Е. Захаріас — американський контр-адмірал). У середині 50-х рр. ХХ ст. і нині використовується термін “інформаційні операції”, зокрема НАТО. Оскільки інформаційні війни — це відповідні технології впливу на індивідуальну та масову свідомість громадян, то “паралельно” з терміном “інформаційна війна” вживається термін “психологічна війна”.

По-друге, визначень поняття “інформаційна війна” є доволі багато. І хоча їх об'єднує фактично два загальних феномени — “інформація” і “війна”, подамо найбільш складні і спрощені визначення. Так, серед складних назвемо визначення американського військового Уїна Швартоу: “Інформаційна війна є електронним конфліктом, де інформація є стратегічним здобутком, який варто захопити чи знищити. І комп'ютери, й інформаційні системи стають привабливим напрямом першого удару” [6, 49]. Оскільки інформаційна війна — це використання певних, у тому числі суто маніпуляційних, технологій, важливою є точка зору і концептуальна позиція англійського соціолога, політолога Ф. Тейлора (Інститут комунікативних досліджень Лідського університету), який вважає, що пропаганда — це комунікація, завдання якої — задовольнити інтереси людей, які виконують таку комунікацію [7, 6–7].

З-поміж багатьох визначень поняття “інформаційна війна” є найбільш узагальненим і вживаним, зокрема, українські вчені Ю. Бондар, М. Головатий, М. Сенченко в “Енциклопедії для видавця і журналіста” зазначають [1, 137]: “Інформаційна війна — протиборство з використанням інформаційних технологій, систем, ЗМІ. Зумовлює інформаційний вплив на системи управління противника, його політичне та військове керівництво і суспільство загалом, інформаційну інфраструктуру для досягнення поставленої мети, зазвичай за відсутності прямого військового протистояння і за одночасних заходів із захисту національного (свого) інформаційного простору від аналогічних дій противника”.

Наголосимо також, що терміни “інформаційна боротьба” (information warfare) й “інформаційна війна” (information war), власне, почали використовувати саме в американських військових колах з 1991 року — після війни коаліції, яку очолювали США проти Ірану [1, 227]. При цьому першим офіційним документом з цієї проблематики була директива міністра оборони США від 21 грудня 1992 р., яка мала назву “Інформаційна війна”. У ній вказувалося на необхідність всебічного врахування інформаційних ресурсів у системах керування збройними силами в умовах протидії противника. Пізніше (1993 р.) у директиві Комітету начальників штабів (№ 30) було викладено основні принципи ведення інформаційної війни (як це слід було робити). До речі, у Статуті Армії США зауважено досить характерне для політики США визначення поняття “інформаційна війна”. “Це дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги в інтересах національної стратегії та здійснювані шляхом впливу на інформацію й інформаційні системи противника з одночасним захистом власної інформації і своїх інформаційних систем” [1, 311].

По-третє, коли йдеться про інформаційну війну, завжди виникає (теоретично і практично) питання щодо її “наповнення” (змісту), що є її складовими. Досить своєрідною й оригінальною в плані постановки і розв’язання специфічних проблем інформаційних про-

тиборств є дисертація В. В. Заєць на тему “Інформаційна війна як форма конфліктної комунікації в політиці” [2]. Автор звертає увагу на інформаційну зброю, під якою розуміє відповідну сукупність спеціальних засобів і технологій, що використовуються для насильницького спотворення інформаційно-психологічного простору супротивника, для ураження індивідуальної і масової людської свідомості. “Тобто байдуже, що то є — технічні чи технологічні аспекти, головною мішенню інформаційної війни, — пише В. В. Заєць, — є людський розум” [2, 20]. Інформаційна зброя: є суто наступальною; від звичайної зброї її відрізняє певна скритність (прихованість); вона достатньо масштабна й універсальна; сфера поширення інформаційної зброї надто широка; мета, з якою використовується така зброя, також всеосяжна (придушення, знищення, дезорганізація, дезорієнтація, дезінформація, дезадаптація об’єкта впливу тощо).

По-четверте, науковий аналіз використання інформаційної війни потребує врахування рівнів застосування інформаційної зброї, а відтак і використання інформаційної війни загалом. Вважаємо, що слід дотримуватися думки У. Швартау стосовно розрізнення інформаційної війни переважно трьох рівнів:

а) особисті інформаційні війни: різні види маніпуляцій з особистою електронною інформацією, йдеться про особистісний рівень;

б) корпоративні інформаційні війни: війни між окремими корпораціями (структурами, організаціями тощо);

в) глобальні інформаційні війни: між окремими державами (коли йдеться про стан, загрози, вплив на національний інформаційний простір).

Таким чином, найдоцільніше класифікувати інформаційні війни за рівнем (статусом) об’єктів, які вони безпосередньо зачіпають (від окремої людини до великої держави і навіть континентів). Останнє у науковому дискурсі фактично не досліджено.

По-п’яте. Інформаційні війни в ХХІ ст. відбуваються не лише за наявності великої кількості гострих конфліктів, політичних та інших протиборств, а й тому, що високорозвинуті суспільства фактично переходять у

стадію інформаційних суспільств за рівнем і станом свого розвитку. Домінуючою ознакою таких суспільств є те, що в них накопичення й обробка інформації та виробництво інформаційного продукту виступає рушійною силою науково-технічного, соціально-економічного і культурно-освітнього простору [2, 140]. Більше того, в таких суспільствах сама інформація, інформаційний продукт є надто важливим і конкурентоспроможним товаром. Це та ситуація, коли знання, наука, інформація коштують дорожче, ніж щось вироблене, матеріальне. Перед багатьма суспільствами у такій ситуації постає проблема, як максимально захистити власний національний інформаційний продукт, як зробити його якомога “рентабельним”, конкурентоспроможним на світовому ринку тощо. Ще гострішим є питання стосовно розроблення та оптимального використання найдієвіших засобів захисту від інформаційних війн.

По-шосте, оскільки уникнути інформаційних війн сьогодні фактично неможливо, йдеться про розроблення й запровадження передових комунікативних технологій ведення інформаційних війн. Це вже науково-прикладний аспект проблеми, що пов’язаний із загальною державною політикою у сфері інформації та інформаційної діяльності.

Отже, основними методами наукового дослідження проблем інформаційної війни слід вважати принципи об’єктивності, системності, історизму, всеосяжності, детермінізму.

Література

1. Бондар Ю. В. Енциклопедія для видавця та журналіста / Ю. В. Бондар, М. Ф. Головатий, М. І. Сенченко. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2010. — 400 с.
2. Заєць В. В. Інформаційна війна як форма конфліктної комунікації в політиці: дис. ... д-ра філос. в галузі політології. — К., 2011. — 134 с.
3. Конах В. К. Забезпечення інформаційної безпеки держави як складової системи національної безпеки (приклад США): автореф. дис. канд. політ. наук / В. К. Конах. — К., 2010. — 32 с.
4. Лозко Г. Релігійна зброя в четвертій світовій війні / Г. Лозко // Персонал. — 2006. — № 2. — С. 6–14.
5. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика: навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. — [2-ге вид.]. — К.: Знання, 2008. — 663 с.
6. Schwartz W. An introduction to information warfare // War in the information age: new challenges for U. S. security police. — Washington etc., 1997. — P. 49.
7. Taylor P. M. Munitions of the mind. A history of propaganda from the ancient world to the present day. — Manchester etc., 1995. — P. 6–7.

Нині питання інформаційних війн постає як всеосяжна проблема для дослідження багатьма науками. При цьому є потреба уточнення основних теоретико-методологічних її аспектів.

The question of information warfare now appears as volume, wide problem for many research disciplines. Thus there is a need for clarification of the basic theoretical and methodological aspects of.

Проблема информационных войн нынче является очень актуальной и объемной для изучения многими науками. При этом существует потребность уточнения основных ее теоретико-методологических аспектов.

Надійшла 8 лютого 2016 р.